

Partners for Justice

U saradnji sa

**Nevladinim organizacijama
Iz Bosne i Hercegovine**

IZVJEŠTAJ U SJENI

**O implementaciji CEDAW konvencije
i ženskim ljudskim pravima
u Bosni i Hercegovini**

Prezentiran

**KOMITETU UJEDINJENIH NARODA ZA
ELIMINACIJU SVIH OBLIKA DISKRIMINACIJE ŽENA
(CEDAW)**

JANUAR 2004

Izvještaj u sjeni UN Komitetu za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena

U oblastima:

- Ekonomski položaj žena
- Politički i javni život
- Nasilje nad ženama i trgovina ženama
- Žene sa onesposobljenjima
- Zdravlje i reproduktivna prava

Uz aktivno učešće NVO-a (abecednim redom):

Budućnost (Modriča),
CIOO (Tuzla),
Centar za samopouzdanje (Sarajevo),
Forma F (Mostar),
Helsinški parlament građana (Banja Luka),
Lotosice (Tuzla),
Lara (Bijeljina),
La strada (Mostar),
Medica (Zenica),
Savez sindikata, Forum žena (Sarajevo),
Savez paraplegičara i oboljelih od dječije paralize (Sarajevo),
Udruženje distrofičara (Doboj),
Udružene žene (Banja Luka),
Vidra (Banja Luka),
Vive Žene (Tuzla),
Žene ženama (Sarajevo),
Žar (Sarajevo),
Žene za žene International (Sarajevo),
Žena BiH (Mostar),

i učešće:

dr Jasne Bakšić-Muftić, docentice na Pravnom fakultetu u Sarajevu,

a uz podršku NVO Koalicije za ravnopravnost spolova u BiH

Pod koordinacijom i u saradnji sa

Partners for Justice

Program u Bosni i Hercegovini

Partners for Justice

1200 18th Street NW, Suite 602
Washington, DC 20036
Tel: 202-822-4600
Fax: 202-822-4606

71000 Sarajevo, BiH
Tel: +387 33 205-319;
207-328
Fax: +387 33 216-032

www.globalrights.org

Members of the BiH Project Staff:

Sevima Sali-Terzić, BiH Program Director

Diana Šehić, Senior Staff Attorney

Fedra Idžaković, Staff Attorney

Nilžana Jamaković, Financial and Administrative Assistant

Production and the publication of this Shadow Report were made possible through the generous support of:

**The Royal Netherlands Embassy in BiH; and
Open Society Fund BiH**

The opinions expressed in this report are those of the authors and do not necessarily reflect the views of the Royal Netherlands Embassy or OSF.

Sadržaj

Sažetak.....	str. a
Preporuke.....	str. b
Uvod.....	str. 1
Društveni kontekst za ostvarivanje ženskih ljudskih prava u BiH.....	str. 3
Ekonomski položaj žena.....	str. 9
Žene u političkom i javnom životu.....	str. 17
Nasilje nad ženama.....	str. 25
Trgovina ženama.....	str. 34
Žene sa onesposobljenjima.....	str. 41
Zdravlje i reproduktivna prava.....	str. 47

Lista skraćenica

BiH – Bosna i Hercegovina
FBiH – Federacija Bosne i Hercegovine
RS – Republika Srpska
KZ BiH – Krivični zakon Bosne i Hercegovine
KZ FBiH – Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine
KZ RS – Krivični zakon Republike Srpske
CEDAW – Konvencija za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena i Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena
UNMIBH – Misija Ujedinjenih naroda u Bosni i Hercegovini
IPTF – Međunarodne policijske snage
EUPM – Policijska misija Evropske Unije
IOM – Međunarodna organizacija za migracije
NAP – Nacionalni plan akcije za borbu protiv trgovine ljudima

SAŽETAK

Bosna i Hercegovina (BiH) je, na osnovu sukcesije, 1992. godine pristupila Konvenciji o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (Ženska konvencija). Od tada je BiH samo jednom podnijela izvještaj CEDAW Komisiji koja prati provedbu konvencije, i to 1993. godine, koji je pripremljen pod vanrednim okolnostima, s obzirom da je u toku bio rat, i usmjeren skoro isključivo na status žena u ratnim sukobima.

Jasno je da je četverogodišnji rat u Bosni i Hercegovini uništio stanovništvo i osakatio institucije u zemlji, te stvorio atmosferu socijalnog nereda i ekonomske nestabilnosti, što je doprinijelo eskalaciji kršenja ljudskih prava. U tom kontekstu, vlast se u BiH nije na odgovarajući način mogla pozabaviti brojnim kršenjima ljudskih prava, pa su žene postale naročito ugrožene i marginalizirane.

Danas žene u BiH nisu jednake sa muškarcima u uživanju prava na učešće u javnom i političkom životu. Ali, ranija iskustva ukazuju na to da žene nisu nikada imale većeg političkog utjecaja - čak ni u komunističkom periodu - i da njihovo prisustvo u političkim tijelima nije nikada preraslo u istinsku političku snagu. Ovakvo naslijeđe nastavlja da proizvodi savremene posljedice, a jedna od njih je da postojeći politički sistem ne prepoznaje važnost svrsishodnog učešća žena u političkim procesima. Danas je politička participacija žena ograničena na formalno učešće sa vrlo ograničenim pristupom zatvorenim procesima odlučivanja u zemlji. Diskriminaciju žena u političkom i javnom životu karakterizira jaz između zakona i stvarne situacije, nedovoljna zastupljenost žena u izabranim tijelima i državnim institucijama i nejednaka podjela moći između muškaraca i žena.

Diskriminatorna praksa sprječava žene da jednako učestvuju u tržištu rada. Profesionalne i poslovne organizacije često su isključivo muške. To ženama onemogućava pristup resursima, obuci i informacijama vezanim za rad. Čak i u onim sektorima koji generalno zapošljavaju žene – obrazovanje, zdravstvo i pravosuđe – na višim rukovodnim mjestima i mjestima gdje se donose odluke žena skoro da i nema. Još jedna prepreka ekonomskom osnaživanju žena je što su muškarci tradicionalno vlasnici privatne imovine, neovisno o činjenici da žene imaju ista prava nasljeđivanja. Ovaj problem dodatno je kompliciran činjenicom da većina kredita traži garanciju u nekretninama. Ali, pošto žene rijetko mogu dokazati vlasništvo, često nemaju pristupa kreditima, što im dodatno umanjuje mogućnosti ostvarivanja prihoda. Ovakva diskriminatorna praksa u vezi sa zapošljavanjem i pristupom resursima dovela je do veoma teške ekonomske situacije žena u BiH. Jaz siromaštva između žena i muškaraca postaje izraženiji što, opet, žene čini izloženijima kršenju ljudskih prava.

Nasilje u porodici pojavljuje se kao još jedan značajan problem za žene. U BiH nema zvaničnih procedura kojima žrtve nasilja u porodici mogu tražiti ili dobiti pomoć i usluge. Prema jednom skorijem istraživanju, skoro 60% žena u BiH su žrtve nasilja u porodici. Nažalost, s obzirom da ove žene često nemaju nikakvu podršku vladinih ustanova, mnoge od njih nikada i ne traže pomoć od bilo kojih institucija. S obzirom na neefikasnost sudstva, krivično gonjenje slučajeva nasilja u porodici često podrazumijeva vrlo duge istrage, skupa suđenja i neprimjerene kazne.

Suočene sa ovakvim nedostatkom mogućnosti zaposlenja, teškim ekonomskim uslovima, nasiljem i diskriminacijom koja je u društvu široko rasprostranjena, mnoge mlađe žene bivaju namamljene u lažne poslove koji ih često dovedu do toga da budu prodane u svrhu prisilnog rada ili za druge oblike trgovine ljudima. Isto tako, s obzirom na jako prisustvo stranih vojnih snaga od kraja rata, neodgovarajući zakonski okvir, rastuću korupciju i aktivnosti

organiziranog kriminala, BiH je postala zemlja odredišta za žene i djevojke kojima se trguje prvenstveno iz istočne Evope.

Postoji, također, veoma značajna grupa žena u BiH koje su suočene sa dvostrukom diskriminacijom – žene sa onesposobljenjima. Iako zakonski i formalno, žene sa onesposobljenjem nisu spriječene u uživanju svih prava koja su im zakonom u BiH garantirana kao i svim drugim ženama, u stvarnosti nije tako. Žene sa onesposobljenjem trenutno su najugroženija, najzanemarenija i najobespravljenija kategorija stanovništva u našem društvu. Ne postoje zvanične statistike o broju osoba sa onesposobljenjima u zemlji pa, shodno tome, nema ni podataka o ženama sa onesposobljenjima. Ovo pokazuje da nedostaje i gender istraživanje i analiza u ovoj oblasti, kao i značajan propust države da promovira nediskriminaciju osoba sa onesposobljenjima uopšte, a žena sa onesposobljenjima naročito.

Mada je BiH stvorila neke neophodne instrumente za ispunjenje obaveza koje proizilaze iz Ženske konvencija, diskriminacija žena je još sveprisutna u svim sferama života. Iza riječi ne slijede djela. Preduzete mjere su tek iluzorni pokušaji ispunjenja formalnih obaveza. Informacije koje nevladine organizacije pružaju u ovom izvještaju stvaraju drugačiju sliku; sliku koja otkriva veličinu i značaj prepreka sa kojima se žene i djevojke svakodnevno suočavaju u primjeni i zaštiti svojih ljudskih prava. Ono što je također jasno iz ovog izvještaja je da čak i u okviru zaštite ljudskih prava, kombinacija društvenih, ekonomskih i političkih interesa, tradicija i predrasude guraju žene na poziciju građana drugog reda ili osoba od "posebnog interesa". I dok mnogi zakoni i statistički podaci mogu djelovati pozitivno i/ili gender neutralno, dublja analiza dovodi do zaključka da žene u BiH još nisu stekle istinsku ravnopravnost.

Konačno, još jedna važna manifestacija neravnopravnosti je da na svim nivoima vlasti u BiH (država, entiteti, kantoni i općine), ekonomsko i finansijsko planiranje i budžetiranje nije nikada rađeno sa gender senzibilitetom. Rijetko su, ako ikada, finansijska sredstva predviđena u budžetima uključivala sredstva za implementaciju obaveza po Ženskoj konvenciji ili, općenito, za unapređenje prava žena u BiH. Ovaj nedostatak finansijskog planiranja i budžetiranja koje bi bilo gender senzibilno, pojačava postojeću neravnopravnost i kažnjava buduće generacije žena u Bosni i Hercegovini.

PREPORUKE

Da bi vlada BiH bila spremnija i odgovornija u smislu obaveza koje proizilaze iz Konvencije o ukidanju diskriminacije žena, *Global Rights* i njihove partnerske nevladine organizacije iz BiH predlažu da Komisija za ukidanje svih oblika diskriminacije žena vladi preporuči sljedeće:

Opšta preporuka

Da bi ispunila svoje obaveze i ispoštovala preporuke Komisije, Bosna i Hercegovina će osigurati da budžeti na svim nivoima vlasti budu izrađeni tako da uzimaju u obzir polnu pripadnost (gender senzibilno) i da se odgovarajući resursi namijene unapređenju prava žena i ukidanju diskriminacije žena u svim sferama života, kako to traži Konvencija.

Ekonomski život

Bosna i Hercegovina će poduzeti odgovarajuće zakonodavne i druge mjere kako bi osigurala da žene uživaju ista prava i tretman u ekonomskom životu, uključujući i pristup zaposlenju, resursima, kreditima, stručnom usavršavanju, napretku u struci i informacijama. Te mjere uključuju, između ostalih, odgovarajuću reformu zakonodavnog okvira, razvoj gender senzibilne ekonomske politike, politike zapošljavanja i programa, odgovarajuća pravna sredstva i zakonsku zaštitu od kršenja prava od strane države i fizičkih lica i, kadgod je to primjereno i moguće, mjere pozitivne akcije na promoviranju *de facto* jednakosti između muškaraca i žena.

Politički i javni život

Bosna i Hercegovina će poduzeti odgovarajuće zakonodavne i druge mjere kako bi osigurala da političke stranke, vladina tijela i organi na svim nivoima, agencije i druge ustanove i organizacije razviju gender senzibilne planove aktivnosti radi promoviranja izbalansirane zastupljenosti žena na svim nivoima, a naročito na nivou odlučivanja, kao i na međunarodnom nivou. Te mjere uključuju, između ostalog, i odgovarajuće promjene u Izbornom zakonu BiH, razvoj gender senzibilnih obrazovnih programa za političke stranke i vladine službenike i predstavnike na svim nivoima, o ljudskim pravima žena i nediskriminaciji; podizanje svijesti u javnosti; razvoj odgovarajućih sistema nadzora i upućivanja; te zakonsku zaštitu i pravne lijekove.

Nasilje nad ženama

Bosna i Hercegovina poduzet će odgovarajuće zakonodavne i druge mjere kako bi zaustavila i spriječila sve oblike nasilja zasnovanog na polu, uključujući silovanje, zlostavljanje i seksualno uznemiravanje na radnom mjestu, bilo u privatnom ili javnom sektoru i djelotvornu zaštitu žrtava takvog nasilja.

Naročito, u pogledu nasilja u porodici, zakonodavne mjere, između ostalog, moraju uključiti: zakon na nivou države koji će osigurati jednaku zaštitu na cijelom teritoriju BiH; odgovarajuće krivične sankcije i građanskopravne lijekove, uključujući kompenzaciju za žrtve, zaštitne mjere uključujući i sudske naloge o zabrani pristupa, savjetovališta, skloništa i

rehabilitaciju za žrtve nasilja u porodici ili one koje su izložene tom riziku; preventivne mjere, uključujući informiranje javnosti i obrazovne programe usmjerene ka promjeni stavova u vezi sa ulogom i statusom muškaraca i žena, uključujući za sudstvo i druge organe za provođenje zakona, ali i druge na javne službenike. Druge mjere, između ostalog, uključuju adekvatno prikupljanje statističkih podataka o nasilju u porodici i drugim oblicima nasilja na osnovu pola; kampanje podizanja svijesti u javnosti u cilju uklanjanja stereotipa u prikazivanju žena u medijima i javnosti uopšte i saradnju sa nevladinim sektorom.

Trgovina ženama

Bosna i Hercegovina će poduzeti odgovarajuće zakonodavne i druge mjere kako bi djelotvorno istraživala, krivično gonila i kažnjavala krivično djelo trgovine ljudima, šttila žrtve trgovine i sprječavala trgovinu ljudima, a naročito ženama i djevojkama. U tom cilju, BiH će razmotriti usvajanje državnog zakona protiv trgovine ženama, koji bi uključio sve elemente djelotvornog plana akcije protiv trgovine ljudima, a koji bi njen zakonski okvir u potpunosti uskladio sa međunarodnim standardima ljudskih prava, a naročito Protokolom Ujedinjenih nacija o uklanjanju, sprječavanju i kažnjavanju trgovine ljudima, naročito ženama i djecom. Druge mjere uključuju, između ostalog, i razvoj operativnih planova u cilju provođenja Nacionalnog plana akcije, saradnju sa nevladinim sektorom u obuci, obrazovanju i podizanju svijesti, te razvoj plana akcije za borbu protiv uzroka trgovine ljudima, kao što su siromaštvo, nasilje nad ženama i svi drugi oblici diskriminacije žena, kao i poticajnih faktora kao što su organizirani kriminal i korupcija.

Žene sa onesposobljenjima

Bosna i Hercegovina će poduzeti odgovarajuće korake da prikupi informacije o ženama sa onesposobljenjima, da se konsultuje sa grupama za zaštitu prava lica sa onesposobljenjima i da u svoje periodične izvještaje Komisiji uključi i informacije o statusu žena sa onesposobljenjima. Država mora, također, uložiti sve napore i preduzeti sve odgovarajuće mjere, u koordinaciji sa zajednicom lica sa onesposobljenjima kako bi osigurala da žene sa onesposobljenjima imaju isti pristup obrazovanju i zapošljavanju, zdravstvenim uslugama i socijalnoj zaštiti, i da bi osigurala da one mogu učestvovati u političkom, ekonomskom, društvenom i kulturnom životu u državi, bez diskriminacije.

Zdravstvena i reproduktivna prava

Bosna i Hercegovina će poduzeti odgovarajuće korake da bi osigurala reformu zakona o zdravstvenoj zaštiti u cijeloj državi, tako da ti zakoni imaju gender perspektivu. Ovo uključuje, između ostalog, uklanjanje svih prepreka za jednak pristup žena zdravstvenim uslugama, uključujući i reproduktivno zdravlje, promoviranje pristupa zdravstvenom i reproduktivnom obrazovanju i informacijama i eliminacije diskriminacije žena unutar ovog sektora, naročito uzimajući u obzir naročite potrebe i perspektive žena izbjeglica i raseljenih žene, žena žrtava trgovine ljudima, žena koje su preživjele seksualno zlostavljanje u ratu, starijih žena i žena sa onesposobljenjima. BiH će poduzeti i odgovarajuće mjere na promociji zdravlja žena. To uključuje, između ostalog, mjere prevencije i liječenja stanja i oboljenja koja posebno pogađaju žene; osiguranje da se zdravstvene usluge pružaju u skladu sa ljudskim pravima žena i osiguranje da obrazovni programi za zdravstvene radnike uključuju i sveobuhvatne i obavezne gender senzibilne programe u vezi sa zdravljem žena i ljudskim pravima, sa naročitim pregledom uzroka, posljedica i načina tretiranja u slučajevima nasilja zasnovanog na polu.

Uvod

Svrha i ciljevi Izvještaja “u sjeni”

Ovaj izvještaj je uradila koalicija bosansko-hercegovačkih nevladinih organizacija uz podršku i koordinaciju Global Rights – Partners for Justice. Mišljenja izražena u ovoj publikaciji predstavljaju sintezu kombinovanog istraživanja i mišljenja svih NVO-a koji su učestvovali u procesu. Ova mišljenja nisu neophodno i sveobuhvatni sudovi bilo koje pojedinačne organizacije niti odslikavaju specifična stanja u svakoj regiji u zemlji. Na žalost, ima oblasti koje nisu istraživane i koje su izostavljene zbog praktičnih ograničenja i oskudnih podataka. Ipak, ovu publikaciju nudimo kao realističan pregled prava žena danas kada se nalazimo na važnim raskršćima post-ratne tranzicije u Bosni i Hercegovini.

Kao tekst o ljudskim pravima, ovaj izvještaj odslikava nekoliko ključnih shvatanje. On ponovo prepoznaje suštinsko pravo svakog pojedinca/ke da uživa u njegovim/njenim pravima na temelju ravnopravnosti i nediskriminacije. On naglašava da zakoni i prakse svake zemlje moraju štiti ova prava. Svaka država ima obavezu poštovati i osigurati ova prava svim osobama koje žive unutar njenih granica, bez diskriminirajućih ograničenja u vršenju tih prava ili uživanju u njima. Svaka država mora, također, preduzimati i pozitivne mjere radi ispunjenja obaveza preuzetih prihvaćenim međunarodnim ili regionalnim instrumentima ljudskih prava.

Spol je, *inter alia*, zabranjeni osnov diskriminacije. I dok je diskriminacija po osnovu spola zabranjena u svakom modernom instrumentu ljudskih prava, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (Ženska konvencija) se pojavila kao temeljni međunarodni ugovor koji zabranjuje diskriminaciju po osnovu spola u javnom i privatnom životu. Bosna i Hercegovina je država članica Ženske konvencije, a kroz Ustav BiH, Ženska konvencija je inkorporisana u bosansko-hercegovački pravni sistem.

U obaveze potpisnica Ženske konvencije spada i obaveza periodičnog izvještavanja Komitetu za eliminaciju diskriminacije žena (CEDAW). Bosna i Hercegovina (BiH) je propustila podnijeti ovaj izvještaj, mada je na rasporedu bila u januaru 1998. godine. Stoga je Global Rights inicirala i u saradnji sa 16 bosanskohercegovačkih nevladinih organizacija objavila 1999. godine prvi Izvještaj nevladinih organizacija o stanju ženskih ljudskih prava u BiH. Ovaj izvještaj, drugi po redu, ažurira i proširuje nalaze iz prethodnog izvještaja, a prezentira se nakon što je u vladi BiH konačno prevagnula odluka da se napravi i publikuje zvanični izvještaj CEDAW komitetu. Ovaj izvještaj je dizajniran kao “izvještaj u sjeni” u odnosu na zvanični državni izvještaj, pa se u tekstu nekad pod tim nazivom i spominje. Ali, kako u vrijeme publikacije ovog izvještaja, zvanični izvještaj države još nije konačan i dostupan, ovaj izvještaj je propremljen bez referenci u odnosu na državni. Uprkos tome, NVO-i koji su učestvovali u procesu vjeruju da će ovaj izvještaj pružiti komplementarnu procjenu trenutnog stanja ženskih ljudskih prava u zemlji kada se bude čitao u kombinaciji sa zvaničnim državnim izvještajem.

Od 1999. do danas došlo je do nekih vrlo važnih promjena institucionalnog okvira u vezi sa ravnopravnošću spolova. Zakonodavna tijela na državnom i na entitetskim nivoima su oformila Komisije za ravnopravnost spolova. Osnovani su Gender Centri u Federaciji BiH (FBiH)¹ i Republici Srpskoj (RS)² kao nezavisne vladine agencije. Posredstvom tih centara, imenovane su osobe zadužene za gender pitanja (“gender focal points”) pri državnim,

---

¹ Osnovan 2000. godine

² Osnovan 2002. godine

entitetskim i općinskim izvršnim organima vlasti. Takve osobe su imenovane i u statističkim institucijama na državnom i na entitetskim nivoima, te Gender statistička radna grupa na nivou BiH, kako bi se osiguralo da svi podaci koje statističke institucije prikupljaju budu raščlanjeni i po spolu.

Možda je i najvažniji događaj od 1999. godine to što je u junu 2003., nakon tri godine intenzivnog zagovaranja Global Rights i Koalicije za ravnopravnost spolova, usvojen Zakon o ravnopravnosti spolova na nivou države.³ Usvajanjem ovog Zakona, BiH je postala prva država u regiji koja je donijela takav sveobuhvatan zakon. Međutim, potrebne su hitne dodatne legislativne i druge mjere kako bi se osigurala puna provedba Zakona i realizacija ravnopravnosti spolova i u praksi.

Imajući u vidu sva ova događanja od 1999. Godine, BiH sada ima dosta od instrumentarija neophodan za ispunjavanje obaveza po Ženskoj konvenciji. Na žalost, ovaj izvještaj pokazuje da je diskriminacija žena sveprisutna u skoro svim sferama života. Razlog tome je što djela ne slijede riječi. Mnoge od preduzetih mjera ostaju samo u sferi formalnog ispunjavanja obaveza. Ovi koraci nisu sami po sebi unaprijedili stanje ženskih prava u praksi. Podaci koje NVOi daju u ovom izvještaju daju alarmantnu sliku svakodnevnih borbe žena u BiH da ostvare ona prava koja uživanju na papiru.

Čak i unutar okvira ljudskih prava, kompleksna kombinacija društvenih, ekonomskih, političkih interesa i tradicije i predrasuda stavljaju žene u status drugorazrednih građana/ki. Žene se smatraju "osobama od posebnog interesa" u anketama ili istraživanjima koja se tiču ljudskih prava, socijalnih usluga ili ekonomije. Iako često zakon ili statistika mogu izgledati pozitivni ili u najmanju ruku gender neutralni, detaljnija gender analiza vodi do neizbježnog zaključka da su žene u BiH suočene sa stalnom neravnopravnošću. Takva neravnopravnost e odgleda u okolnostima i posljedicama kršenja ljudskih prava žena i u nedostupnosti i pristupačnosti pravnih lijekova u cilju zaštite od tih kršenja.

Sve što je u ovom izvještaju pomenuto zahtijeva naročitu pažnju. Ali, sveukupni cilj izvještaja je ilustrovati uobičajene uzorke diskriminacije s kojom se žene susreću u nekoliko ključnih oblasti javnog i političkog života. Naročito, ovim izvještajem NVOi nude CEDAW komitetu nezavisnu gender analizu i set preporuka u sljedećim oblastima

1. Ekonomski položaj žena;
2. Položaj žena u političkom i javnom životu;
3. Nasilje nad ženama i, kao poseban oblik nasilja, trgovina ženama;
4. Diskriminacija žena sa onesposobljenjem; i
5. Zdravstvena i reproduktivna prava žena.

Global Rights – Partners for Justice, Program u BiH

Sarajevo, januar 2004.

---

³ Službeni glasnik BiH, br. 16, 16. juni 2003.

**DRUŠTVENI KONTEKST ZA
OSTVARIVANJE ŽENSKIH LJUDSKIH PRAVA U BIH**

Autori/ce:

*Dr. Jasna Bakšić-Muftić
u saradnji sa Global Rights*

Društveni kontekst za ostvarivanje ženskih ljudskih prava u BiH

Prilikom analize veza između kršenja ženskih ljudskih prava u BiH i primjera sistematske gender diskriminacije u obzir se moraju uzeti sljedeći faktori:

- utjecaji patrijarhalnog kulturnog naslijeđa;
- utjecaji komunističkog naslijeđa; i
- poslijeratni tranzicijski procesi kroz koje prolazi BiH.

Patrijarhalno kulturno naslijeđe

Patrijarhalno kulturno naslijeđe ima utjecaja na održavanje dominantne pozicije muškaraca u svim sferama života, i potvrđuje njihovu apsolutnu dominaciju u političkom i javnom životu. Ova dominacija se uobičajeno posmatra kao prirodan produžetak odlučujuće uloge muškaraca u donošenju značajnih odluka. Prema vrlo štetnim stereotipima u vezi sa "svojtvenim sposobnostima" spolova, mnogi muškarci, ali i žene prihvataju i održavaju mišljenje da su muškarci superiorniji u liderstvu i donošenju odluka. Ova se pretpostavka rejtiko dovodi u pitanje i zbog toga se od muškaraca očekuje da "vladaju" porodicom, ali i u društvu. S druge strane, tradicionalna podjela uloga u porodici, gdje su kućne obaveze područje ženskog djelovanja, otvara muškarcima slobodno vrijeme i energiju za javno djelovanje. Na taj način je stvoren i održava se mit da žene nemaju interesa i/ili vremena da se bave političkim ili javnim djelovanjem.

Komunističko naslijeđe

Utjecaj komunističkog naslijeđa prisutan je u stavu da su pitanja ravnopravnosti muškaraca i žena davno riješena proglašenjem ustavno-zakonske ravnopravnosti žena i muškaraca. Ovakva mišljenja preneglašavaju pravnu zaštitu u odnosu na faktičko stanje, ignorišući postojanje fenomena "staklenog plafona". Komunistički period također je utjecao i na formiranje negativnog stava samih žena prema angažmanu u politici. Naime, žene su veći politički angažman koji je forsiran u komunizmu vidjele kao nepotrebno dodatno opterećenje. Uz uobičajene obaveze u kući i na poslu, žene su dobile još i prisilni politički angažman. Istovremeno, bilo je očigledno da ovako zahtijevana politička aktivnost nije značajnije doprinijela poboljšanju njihovog statusa. U ovom periodu, država nije osigurala sistem efikasnih javnih servisa⁴ koji bi ženama osigurao dovoljno vremena neophodnog za ozbiljan politički angažman izvan uobičajene šeme kuća-posao. Istraživanja pokazuju da je ovakav stav žena nepromijenjen do danas,⁵ jer je i situacija ostala manje više ista.

Poslijeratni tranzicijski procesi

Situacija nastala poslije prvih slobodnih višestaranačkih izbora početkom devedesetih potvrdila je tezu o krhkoj ženskoj političkoj moći. Žene su gotovo nestale iz političkog života u državnim političkim organima poslije izbora i tokom rata. Rat i izgradnja države nakon rata, stavili su u prvi plan etničku, entitetsku i religijsku ravnopravnost, potiskujući pitanje ravnopravnosti žena i muškaraca na margine javnog i političkog interesa. U pravilu, napori se usmjeravaju na etničke, političke, regionalne i religijske strukture i na promociju

⁴ Više o nedostacima javnih servisa za zaposlene žene u dijelu ovog izvještaja koji se odnosi na ekonomski položaj žena.

⁵ Prema pilot istraživanju "Zato što smo žene - Socio-ekonomski status žena u BiH" (autorice: dr. Jasna Bakšić-Muftić, dr. Nada Ler-Sofronić, dr. Jasminka Gradašević-Sijerčić, mr. Maida Fethagić) World Learning STAR Network, 2003. godine.

nediskriminacije po tim osnovima. Diskriminaciju po osnovu spola, a naročito u vezi sa nasiljem nad ženama, država ignoriše. Samo neke NVO bave se ovim pitanjem u postratnom periodu.

Kao rezultat, kombinacija patrijarhalnog i komunističkog utjecaja, te prisutnih trendova u poslijeratnom tranzicijskom vremenu, uočavaju se prepreke i pogrešne koncepcije koje ometaju napredak ženskih ljudskih prava, a to su:

- vodeća politička uloga pripada muškarcima, a ovo se opravdava bilo prirodnim osobinama muškaraca ili društvenom inercijom koja podržava etabliranu raspodjelu političke moći;
- održava se uvjerenje da žene nemaju interese različite od muških interesa. Prije rata to su bili klasni interesi, a poslije rata to su etnički, religijski, entitetski, regionalni i politički interesi. Slijedom te logike muškarci mogu uspješno zastupati zajedničke interese, sa više pretpostavljenog znanja i iskustva u odnosu na žene, tako da žensko političko prisustvo nije nužno;
- etničke podjele i etnički i religijski identitet postaje, čak i za mnoge žene, važnije pitanje od pitanja ravnopravnosti spolova.⁶ Istovremeno, feminizam i promocija ženskih ljudskih prava nailazi na otpor i otvorene nesimpatije usljed konzervativnih i retrogradnih tendencija u vrlo maskulinistički profilisanom društvu.

Osim toga, u javnosti se nastavlja održavati i njegovati mit o ženi-majci, domaćici, “stubu porodice”, seksualnom objektu. Stereotipizacija uloge žene je sveprisutna u školskim udžbenicima, medijima, prilikom zapošljavanja i drugim javnim sferama. Vrlo često i žene same održavaju takva mišljenja, ne razumijevajući, možda, suštinu problema i štetnost posljedica takve diskriminacije, koju čak i ne prepoznaju kao takvu⁷.

U post-ratnom periodu, BiH se suočava sa dva paralelna procesa koja su veoma složena i od izuzetnog utjecaja na položaj žena. Ovo uključuje: (1) implementaciju mirovnog sporazuma i, kroz to, rekonstrukciju zemlje; i (2) ekonomski oporavak i sveobuhvatnu tranziciju iz planske socijalističke u tržišnu ekonomiju.

BiH je danas u fazi tranzicije u svakom smislu. Tranzicija sama po sebi donosi niz problema i potresa u privredi. Država nerentabilnim preduzećima uskraćuje potporu uobičajenu za socijalističku privredu. Ovo uzrokuje stečaj preduzeća što dalje za sobom povlači masovna otpuštanja. Mnogi su suočeni sa pitanjima prekvalifikacije i nastupa jedna izuzetno teška situacija na tržištu rada, posebno za žene koje najčešće nisu u mogućnosti da prate ova kretanja u privredi, a ekonomska moć građana sve više slabi.

Izuzetno teško ekonomsko stanje, visoka zastupljenost sive ekonomije, siromaštvo i masovna nezaposlenost, spor proces privatizacije, te široko rasprostranjena korupcija i organizovani kriminal, slika je BiH danas. Nedovoljno razvijene institucije i odsustvo vadavine zakona dalje produbljuje ovaj proces. Iako je međunarodna zajednica uložila ogromna finansijska

---

⁶ Cynthia Cockburn, Meliha Hubić i Rada Stakić-Domuz, “Živjeti zajedno, živjeti odvojeno”, Medica Zenica, 2001.

⁷ U intervjuu sa mladom djevojkom koja je tražila zaposlenje i opisivala svoja iskustva, ispostavilo se da ona ne doživljava kao diskriminaciju činjenicu da se od nje tražio određen izgled i način oblačenja, te da bde spremna da ostaje iza radnog vremena kako bi “prisustvovala poslovnim ručkovima ili večerama”. Na direktno pitanje: “Da li je to diskriminacija zasnovana na činjenici da si ti žena?”, ona je odgovorila: “Ne, ne nikako...ja tu nisam diskriminirana kao žena, pa ovdje se baš tražila žena, a ne muškarac...Zapravo su druge djevojke, koje nisu tako dobro izgledale kao ja, možda bile diskriminirane...To je valjda diskriminacija na osnovu izgleda...” - Dr Jasna Bakšić-Muftić, Dr Nada Ler-Sofronić, Dr Jasminka Gradašćević-Sijerčić, Mr Maida Fetahagić, Socio-ekonomski status žena u BiH, STAR pilot istraživanje, 2003., str. 64

sredstva u rekonstrukciju zemlje, nije došlo do pokretanja privrede. Istovremeno, država nema finansijskih mogućnosti da ispuni svoje, međunarodnim dokumentima preuzete obaveze pružanja svih vidova socijalne zaštite i pomoći svima kojima je potrebna, jer nema novaca ni za najhitnije intervencije.

Iako na prvi pogled može izgledati da država preduzima neophodne mjere na eliminaciji *de iure* i *de facto* diskriminacije, situacija je u praksi drugačija. I pored postojećih međunarodno preuzetih obaveza i ustavnog okvira koji daje izvanredan osnov za legislativne i druge mjere na eliminaciji diskriminacije žena u svim oblastima života, najveći broj zakona, mjera i politika donosi se bez neophodne gender senzibilnosti. Ovo omogućava kontinuiranu, mada nekada ne potpuno očitu diskriminaciju žena u oblasti obrazovanja; ekonomije, zapošljavanja i radnih odnosa; statusa u porodici (uključujući nasilje u porodici); političkom i javnom životu.

Međunarodne organizacije u BiH

Cjelokupnoj analizi treba dodati i vrlo zanimljiv stav utjecajnih međunarodnih organizacija u BiH, koje često svjesno ignorišu pitanje spolne ravnopravnosti. Niti jedna žena nije bila na mjestu UN Visokog predstavnika za BiH od početaka postojanja ove institucije. Ovo je značajno stoga što je ova pozicija od izuzetnog značaja za funkcionisanje države. Visoki predstavnik ima mandat da predlaže i nameće zakone u zemlji, da imenuje ili razrješava državne funkcionere ili snažno utječe na političke i reformske procese u BiH.

Slično tome, i druge utjecajne i ugledne međunarodne institucije u BiH ignorišu ovo pitanje, a neke su čak i donošenje Zakona o ravnopravnosti spolova smatrale "nerealnim za BiH". Neki predstavnici Visokog sudačkog i tužilačkog vijeća smatrali su da je nemoguće provesti princip ravnopravnost žena na visokim mjestima u sudstvu, naročito zato što se moralo voditi računa o etničkoj zastupljenosti kojoj je dat prioritet. Pitanje ravnopravnosti žena i ženskih ljudskih prava se sistematski potiskuje na svim nivoima zbog "značajnijih" problema koji postoje. Tako, dok međunarodna zajednica ima presudan utjecaj tok reformi i na same temelje političkog i ekonomskog razvoja, mnogi predstavnici međunarodne zajednice nastavljaju zapostavljati važnost ženskih prava i ravnopravnosti spolova u procesu tranzicije.

Sve ovo zajedno čini okvir za analizu NVOa o statusu žena. Oni predlažu i aktivnosti ili mogućnosti koje se mogu iskoristiti za promociju ravnopravnosti i osigurati realizaciju obaveza u vezi sa ljudskim pravima koja su prihvaćena i inkorporisana u Bosanski pravni sistem kroz CEDAW konvenciju.

EKONOMSKI POLOŽAJ ŽENA
(Član 11, 13 i 14 CEDAW)

Konsultantica: Aida Bogdan, "Vidra" Banja Luka

Članice Radne grupe:

Vidra, Banja Luka

Forma F, Mostar

Žene za žene internacional, Sarajevo

Savez sindikata, Forum žena, Sarajevo

I Uvod

Rat u BiH, koji je trajao skoro četiri godine, promijenio je socijalnu i ekonomsku sliku zemlje. Od 4.4 miliona predratnih stanovnika, 250 000, pretežno muškaraca, je poginulo ili se vodi nestalim. Oko 28% stanovništva je pomjereno sa svojih ognjišta i vode se kao raseljeni unutar zemlje, ili kao izbjeglice u inozemstvu. Više generacija izgubilo je godine školovanja, a na destine hiljada osoba je izašlo iz rata sa značajnim stepenom invaliditeta. Veliki je broj porodica sa samo jednim roditeljem, kao i broj djece koja su ostala siročad. Rat je uništio veći dio infrastrukture i razorio privredu. Industrijska proizvodnja pala je na samo 10% od predratnog nivoa.⁸

Pored ovoga, rat je prouzrokovao destrukciju vlasti, prekid razvoja znanja i tehnologija, te prekid razvoja zemlje u cjelini. Došlo je do odlaska kvalifikovane radne snage i stručnjaka iz zemlje. Ovo je dalje prouzrokovalo potpuni krah normalnog života i sve posljedice tako surovog rata u materijalnom i društvenom kontekstu je veoma teško otkloniti pa se zato osjećaju i danas, iako je od tada proteklo gotovo sedam godina.

Pitanja brojnih kršenja ljudskih prava, uzrokovana ovim promjenama u društvu su zanemarena. U ovakvom okruženju položaj žena je posebno zabrinjavajući. Zaista, iskustva drugih zemalja u tranziciji pokazuju da proces ekonomske transformacije zemlje, uključujući i prelazak na tržišnu ekonomiju, gotovo uvijek za posljedicu ima pogoršanje društvenog položaja žena, te porast diskriminacije žena općenito. Upravo to se dešava ženama u BiH danas.

II Ekonomsko okruženje kao uzrok neravnopravnog položaja žene

Problem ekonomske neravnopravnosti žena ima u BiH duboke korijene u patrijahalnom naslijeđu, socijalističkom i komunističkom naslijeđu i katastrofalnim posljedicama rata na sve sektore ekonomije. Međutim, ne treba zanemariti ni činjenicu, naročito u post-ratnom periodu, da je muška dominacija na političkoj sceni u direktnoj vezi sa muškom dominacijom i na ekonomskoj sceni. Ovo je posebno značajno u BiH, gdje se manipulacijom političke moći osigurava i ekonomska moć. Simbolično učešće i uticaj žena u političkim strankama direktno je proporcionalno simboličnom imenovanju žena u organe izvršne vlasti⁹. Ovo opet direktno utiče na marginalizaciju žena u procesima ekonomskih odlučivanja. Kao i u slučaju neimenovanja žena u organe izvršne vlasti, tako žene nisu ni približno ravnopravno zastupljene u državnim preduzećima, naročito onim monopolističkim preduzećima koja ostvaruju velike prihode (Elektroprivreda, Pošta-Telekomi, i sl). Žene su, također, isključene i iz drugih tijela koja donose strateške odluke iz oblasti ekonomije ili finansija.

Ovo pitanje treba posmatrati i u kontekstu sveopšte prihvaćene stereotipne podjele na muške i ženske uloge u BiH društvu. Uloga žene je da bude majka, dobra domaćica, brine o domaćinstvu, a muškarca da odlazi na posao i novčano doprinosi. Još postoji oštra podjela na muška i ženska zanimanja. Opšteprisutna stereotipizacija je razlog što se i danas u BiH odvija korjenita reforma ekonomskog sistema bez ženske participacije i bez gender pristupa u ovoj oblasti.

U BiH ne postoji niti jedna inicijativa na državnom nivou koja bi za cilj imala izmjeriti stepen diskriminacije žena u ekonomskom životu zemlje. Na državnom nivou priveden je kraju rad na prijedlogu Strategije za borbu protiv siromaštva, koji predstavlja strategiju sveobuhvatnog ekonomskog razvoja BiH. Implementacijom ove strategije u narednom srednjoročnom periodu planira se smanjiti stepen siromaštva, te ubrzati ekonomski razvoj zemlje. Na žalost,

⁸ PRSP 2003, str.3

⁹ Pogledati dio Žene u javnom i političkom životu

PRSP samo generalno govori o diskriminaciji žena u BiH društvu, te se ne predviđa poduzimanje bilo kakvih zakonskih i drugih mjera u cilju borbe protiv spolne diskriminacije isključenja žena iz sektora ekonomije.

III Žene i siromaštvo

U post-ratnom periodu se naročito nastojalo promovirati i obezbijediti uživanje građanskih i političkih prava, nepravedno umanjujući značaj ekonomskih prava, posebno prava na rad i drugih prava koji iz njega proizilaze. Uvažavajući značaj širokog spektra građanskih i političkih prava, ovakvo zanemarivanje ekonomskih prava je doprinijelo daljem osiromašenju stanovništva. Međutim, siromaštvo utiče na žene i muškarce različito i disproportionalno, i to na štetu žena.

Neke procjene siromaštva u BiH pokazuju da žene, češće nego muškarci, žive u siromaštvu. Ovo je značajno jer žene su na čelu 25% domaćinstava u BiH, a 16% siromašnog stanovništva živi u takvim domaćinstvima.¹⁰ Jedno od važnih objašnjenja ovakve razlike u siromaštvu nalazi se u različitom pristupu ekonomskim resursima i tržištura. Žene u starosti od 16 - 64 godine čine samo 35 % radne snage u BiH¹¹. Žene su, također, u nepovoljnijoj situaciji kada je riječ o pristupu informacijama o resursima i stručnim obukama.

Mogućnost zaposlenja opada za žene protekom godina. Uvriježeno je mišljenje u društvu da je žena u dobi od 45 godina već "stara", dok se za muškarca u toj istoj dobi se smatra da je najproduktivniji. Starije žene su više pogođene siromaštvom od starijih muškaraca. Žene u BiH čine 58 % populacije starije od 65 godina i često žive same. Ako žive na selu, obično nemaju penzije ili drugih primanja, pa takve grupe imaju najveću tendenciju padanja ispod granice siromaštva.¹² Tradicionalno, muškarci su nosioci privatne imovine, neovisno što žene imaju ista nasljedna prava ili što je prenošenje vlasništva sa jednog bračnog para na drugog ili na oba besplatno.¹³

Imajući u vidu sve navedeno, inicijative koje su usmjerene na povećanje mogućnosti žena da više učestvuju u tržištu rada je, očigledno, suštinski način da se smanji nivo siromaštva žena, ali i zemlje u cijelosti.¹⁴

IV Žene i obrazovanje

Obrazovanje ima najjaču vezu sa siromaštvom. Tako žene u dobi od 18-35 godina, koje su završile samo osnovnu školu, općenito su isključene iz tržišta rada. Ovo je alarmantno jer ova naročita demografska grupa čini 42.9% populacije. Nasuprot tome, procenat muškaraca sa osnovnom školom koji je van tržišta rada je dvostruko manji i iznosi 20.4%.¹⁵

Stepen obrazovanja žena je značajan indikator ženskog osnaživanja u BiH. Uvidom u zakonsku regulativu stiče se utisak da je pravo na obrazovanje omogućeno svima ravnopravno. Osnovno obrazovanje je besplatno i obavezno za sve. Međutim, i ovdje je od velikog uticaja patrijarhalno mišljenje da obrazovanje žene nije bitno, već da njene

¹⁰ MRC 2003, str.14; Specifična karakteristika domaćinstava u kojima je žena na čelu u BiH je da se ne dešava zamjena uloga sa muškarcima, već su žene udovice (83%), pred penzijom (20%) ili u penziji (60%). Samo u 1.6% domaćinstava su žene na čelu pored živih i zdravih muškaraca. World Bank (2003), BiH Poverty Assessment, ibidem Chapter III, para 31-32.

¹¹ UNDP; 2003 MRC, str.15

¹² UNDP,2003 MRC Str.15

¹³ UNDP;2003 MRC; CEDAW Član 15. Jednakost pred zakonom

¹⁴ World Bank, Poverty Assessment in BiH, 2003, viii.

¹⁵ MRC, 2003 str15

odgovornosti trebaju ostati usmjerene prema kući i porodici. Otežavajuća okolnost je i to što je tokom rata i nakon rata, došlo do smanjenja broja škola u ruralnim oblastima. Ovo je značilo da učenici moraju putovati u udaljena mjesta, što je postalo faktorom daljeg umanjavanja značaja školovanja ženske djece u očima brojnih ruralnih porodica. Kao rezultat, postalo je uobičajeno u ruralnim oblastima u školu slati dječake, ali ne i djevojčice.

Loš ekonomski položaj žena je u direktnoj vezi sa ograničenjima u pristupu obrazovanju. Naime, stereotipizacija muško-ženskih zanimanja usmjerava žene za izbor profesija kao što su školstvo, zdravstvo i druga zanimanja koja su često manje valorizovana i plaćena. Važno je napomenuti i to da, što su troškovi školovanja veći, porodice su sklonije uložiti sredstva u finansiranje muškog člana obitelji nego ženskog. Ovo direktno doprinosi inferiornom položaju žena u ekonomskom sektoru i u društvu uopće.

V Učešće žena na tržištu rada

Analiza domaćeg radnog zakonodavstva pokazuje da je garantovana formalna ravnopravnost svih, bez obzira na spol. Formalno, žene uživaju jednaka prava kao i muškarci u pogledu zasnivanja radnog odnosa i uživanju svih drugih socijalnih prava koja iz ovoga proizilaze. Također, normativno se pružaju garancije jednakih plata za jednak rad, prava na obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje na radu, i sl. Zakon pruža ženama koje su zaposlene zaštitu u pogledu materinstva, što obuhvata period trudnoće, porođaja, korištenja porodiljskog odsustva, prava na naknadu za to vrijeme i sl. Međutim, podaci sa terena ukazuju da postoji *de facto* diskriminacija u zapošljavanju i radu, što pokazuje da se zakoni ne implementiraju.

Žene čine 45% nezaposlenih u BiH i to, po nekim procjenama, većinom iz strukture nisko obrazovanih žena. Zaista, polovina nezaposlenih žena su nekvalifikovane i kvalifikovane radnice, dok je oko 20% ima srednju stručnu spremu.¹⁶ Bez sumnje, niski stepeni obrazovanja i iskustva doprinose visokim procentima nezaposlenosti žena, ali diskriminatorne prakse dodatno otežavaju mogućnosti žena da ravnopravno učestvuju na tržištu rada. U prilog ovome govori i podatak o procijenjenom *per capita* prihodu stanovnika u BiH koji za žene iznosi \$1,793, a za muškarce \$ 4,135, što znači da prosječno žene zarađuju 43 centa za svaki dolar koji zaradi muškarac.¹⁷

Neki pokušavaju odvući pažnju sa ovako očigledne *de facto* diskriminacije, neubjedljivo je opravdavajući time što žene povećavaju troškove rada zato što koriste porodiljsko odsustvo, ili odsustvuju zbog bolesti djece ili su nefleksibilnije u vezi sa prekovremenim radom. Istovremeno, država nije obezbijedila instrumente koji bi trebali osigurati provođenje isplata na ime naknade za korištenje porodiljskog odsustva. Često se ovo opravdava između ostalog i time da jednostavno nema dovoljno novaca u budžetima.

Zapošljavanje

Značajnu prepreku ženama pri zapošljavanju predstavlja i nedostatak dovoljnog broja ustanova i servisa koji brinu o djeci predškolskog uzrasta. Visoka cijena ovih usluga mnoge žene prisiljava da radije ostanu u kući i brinu o djeci, nego li da rade. Njihova eventualna plata najčešće ne prelazi cijenu ovih usluga, Ovo je naročito problem u manjim gradovima ili u ruralnim sredinama. Nebriga države o ovom problemu ponovo odražava generalni stav koji se kreira u društvu u cjelini, a koji uključuje mišljenje da je ženi mjesto u kući i uz djecu. Propuštajući da posveti dužnu pažnju ovim pitanjima, država jača nejednake mogućnosti žena i muškaraca, kako one koje se tiču izbora zanimanja, tako i mogućnosti rada u izabranom

¹⁶ UNDP, CCC Development Indicators 2002. Od 420,812 mjesečnog presjeka nezaposlenih (uključujući i radnike na čekanju) u BiH 2002.

¹⁷ Izvor Human Development Report 2001, UNDP

zanimanju. Suočene sa visokim troškovima usluga za brigu o djeci, mnoge porodice sa ograničenim finansijskim sredstvima jednostavno ne mogu priuštiti da žena koja ima djecu radi van kuće. Ovo guši ekonomsku neovisnost žena i umanjuje njihov uticaj u društvu uopće.

Privatna imovina

U BiH društvu muškarci su, tradicionalno, nosioci proivatne imovine. Iako supružnici tokom života zajednički stiču imovinu, ona gotovo u pravilu glasi na muževo ime. U slučaju razvoda braka vodi se poseban postupak za podjelu imovine stečene u braku. Zbog neefikasnog sudstva, ovakvi procesi traju nekada godinama, a tokom tog vremena u zajedničkoj imovini uživa isključivo muškarac, a nekada je čak i proda. Zaista, uobičajeno je da nema nikakvih posljedica za muškarca rasproda zajedničku imovinu ili njen dio dok traje postupak za podjelu imovine, već tako stečenu dobit zadrži za sebe. Ova praksa predstavlja vrlo težak oblik ekonomskog nasilja nad ženama. Uprkos naporima NVO-a da ukažu na ovaj problem, država ne poduzima korake kojima bi se onemogućilo i sankcionisalo ovo ponašanje.

Pristup resursima

Ne samo da su žene obespravljene u vezi sa imovinom kroz opisane prakse, već im je uskraćena i mogućnost korištenja te imovine za zaposelnje i poboljšanje ekonomskog statusa. Nemajući pravo vlasništva – najčešće ni pravo suvlasništva na zajedničkoj imovini – ženama je općenito uskraćena mogućnost pristupa kreditima u kojima se kao jamstvo gotovo uvijek traže nekretnine. Tako su npr. žene nepravedno isključene iz konkurencije za dobivanje kredita za vođenje samostalnog preduzeća. Izlaz su žene, između ostalog, vidjele u uzimanju mikro kredita, ali pod izrazito nepovoljnim kamatnim uslovima (fiksna kamata 1,5 do 2 % mjesečno). Jasno je da je ova cijena kapitala enormno visoka i da se žene mikropreduzetnice zadužuju kod više mikrokreditnih organizacija da bi opstale u biznisu. Početnicama su ova sredstva uglavnom nedostupna.

Mikrokreditne organizacije su plasirale nekoliko hiljada kredita u iznosima od 500KM do 10.000KM na rokove otplate od 6 do 12 mjeseci (1KM=\$1,52). I dok su u korištenju mikro kredita žene veoma prisutne (procjenjuje se da su oko 50% ovih kredita koristile žene), kao korisnici kredita u iznosima iznad 100.000 KM su skoro nevidljive. USAID-ova kreditna linija posebno je podsticala žensko preduzetništvo, ali u strukturi korisnica ovih kredita žene su zastupljene ispod 10%. Važno je napomenuti da kamate za ove kredite iznose od 7% do 9% na godišnjem nivou. Općenito, jasno je da je mali broj žena bio u mogućnosti osigurati veće kredite za preduzetništvo; više je onih koje takvim kreditima nisu imale pristupa zbog nedostatka kolaterala, ali i niskog stepenja obrazovanja i iskustva u vođenju malih i srednjih preduzeća.

Organizacije poput udruženja poslodavaca, privrednika i sl., koje ostaju ekskluzivno muške, veoma su važna mjesta za preduzetnike, jer se tu mogu dobiti informacije o eventualnim mogućnostima za dodatna specifična obrazovanja ili usavršavanja, odnosno mogućnosti kreditiranja i sl. Ovaj zatvoreni krug isključuje žene i značajno im ograničava pristup informacijama i resursima. Ovo je za žene naročito štetno u vezi sa dodatnim obrazovanjem i usavršavanjem, jer su isključene iz takvih programa koje nude te asocijacije a u cilju pripremanja svojih članova za rukovodna radna mjesta. I ovo je sigurno jedan od razloga što škole za menadžere uglavnom pohađaju muškarci i tako i dalje bivaju u prednosti da ispune formalne uslove za rukovodne funkcije višeg ranga. Negativan trend nedovoljnog stručnog usavršavanja i obrazovanja žena ilustriraju podaci da je u razdoblju od 1996. do 1999.godine naučni stepen doktora nauka dobilo 114 osoba od toga 91 muškarac i 23 žene.

Problem postojanja “staklenog plafona” je i dalje veoma prisutan u BiH. Najveći broj žena je radno angožavanih u oblasti školstva, zdravstva, te drugim ustanovama koje pružaju različite socijalne usluge i sl. Međutim, one se rijetko nalaze na rukovodećim mjestima ovih ustanova.

Tako npr. nema žena na mjestima direktorica kliničkih centara, Domova zdravlja, šefova klinika, dekana fakulteta, i sl. Žena su isključene iz ekonomskog odlučivanja, uglavnom ih nema na rukovodećim položajima u sudstvu, iako u sudstvu čine žene dominiraju kao radna snaga. Sveukupno, ove istaknute neravnopravnosti pokazuju da su žene sa skoro svih politički uticajnim mjesta na kojima se kroje politike i vrši uticaj na opšte stanje u društvu.

Sivo tržište

Konačno, visoka zastupljenost sivog tržišta u BiH zahtijeva naročitu pažnju. Prema nezvaničnim procjenama broj radno angažovanih na ovaj način je izuzetno visok. Iako ne postoje zvanični podaci, vjerovatno je da ovaj sektor pruža ekonomske mogućnosti većem broju žena nego muškaraca. Neformalna priroda ovog sektora značajno umanjuje zaštitu na radu i u vezi sa radom svima, a naročito ženama. Neke informacije pokazuju da u slučaju eventualne trudnoće žene jednostavno ostaju i bez tog posla. Do sada, država nije preduzela nikakve korake kako bi istržila ovakva kršenja prava u ovom sektoru, niti je pokušala odgovarajućim mjerama proširiti zaštitu i na ovaj sektor. Tako je država propustila osigurati ženama zaštitu u skladu sa Ženskom konvencijom i domaćim zakonima.

Čak i u ovom sektoru kojim dominiraju žene, evidentno je da su i tu marginalizirane. Širom BiH žene su angažovane kao radna snaga na poslovima promocije i posredovanja u prodaji široke lepeze proizvoda, ali se nalaze se na dnu piramide po primanjima za ove poslove, a vrh piramide čini upravljačka struktura sastavljena od muškaraca. Očito je da i u ovom sektoru neravnopravna raspodjela ekonomske moći i neravnopravan pristup u ekonomskom odlučivanju sprječava stvaranje prihoda i umanjuje ravnopravne mogućnosti žena. Ipak, rad "na crno" je najvećim dijelom postao jedini izvor prihoda marginaliziranih grupa žena, dok je muškarcima, koji ubiru najveći dio profita, to često samo dodatni izvor prihoda¹⁸.

VI Žene i privatizacija

Proces privatizacije, kao obavezni dio ekonomske reforme u zemlji, uzrokuje daljnju diskriminaciju žena. Ključnu ulogu u ovom procesu imaju muškarci. Utjecaj žena je uglavnom beznačajan, jer proces vodi zatvoreni muški krug koji sprječava žene da budu dio procesa odlučivanja u poslovnom svijetu. Proces privatizacije je dao mogućnost direktorima državnih firmi, gdje su muškarci bili u većini, da raznim metodama "prisvoje" državni kapital i da danas imaju apsolutnu kontrolu nad većinom malih i srednjih preduzeća. Ista je situacija i sa bankarskim sektorom. Upravljanje privatizacionim fondovima je u preko 90% slučajeva u rukama muškaraca. Ukoliko i ima žena onda su one, uglavnom, članice nadzornih odbora koji imaju veoma mali utjecaj i skoro nikakvu moć kod donošenja odluka o upravljanju kapitalom fondova.

Država igra direktnu ulogu u diskriminaciji žena i marginaliziranju njihove uloge u procesu privatizacije. Naime, upravne odbore i druga nadzorna tijela u kojima se donose odluke imenuje nadležna vlada, a žene su općenito isključene iz takvih imenovanja. Ovo ograničava nivo učešća žena u odkukama koje će dalje kreirati budući ekonomski razvoj zemlje. Također, ovo pokazuje da muška dominacija u političkim partijama, i njihov uticaj u izvršnoj vlasti, ima važan utjecaj na ekonomski razvoj.

Problem široke diskriminacije žena u oblasti ekonomije u BiH, država najčešće ignoriše. Za mnoge zvaničnike, ovo pitanje ne predstavlja nikakav prioritet kojim bi se moralo baiti u

---

¹⁸ U periodu od 1998. do 2002. godine NVO Vidra iz Banja Luke je vodila bazu podataka o ženama koje su u biznisu ili žele pokrenuti vlastiti biznis i od 940 žena 95% se bavi ili zeli se baviti trgovinom od čega je oko 50% aktivno u "sivoj ekonomiji".

okviru sadašnje ekonomske tranzicije. Naprotiv, nerijetko se može čuti da u državi ima važnijih problema od pitanja ravnopravnosti muškaraca i žena. Na žalost, ovo je rezultiralo još većom diskriminacijom žena u BiH, čak i u situaciji kada se politički i ekonomski oporavak zemlje pokrenuo s mrtve tačke od kraja rata.

ŽENE U POLITIČKOM I JAVNOM ŽIVOTU

**(Članovi 7 i 8 u vezi sa članom 1 CEDAW
Opšta preporuka br. 23 (Politički i javni život))**

Konsultantica: dr. Jasna Bakšić-Muftić

*Članice Radne grupe:
Žene ženama, Sarajevo
Žar, Sarajevo
Helsinški parlament građana, Banja Luka
Budućnost, Modriča*

I   Uvod

Žene u BiH nisu ravnopravne sa muškarcima u ostvarivanju prava učešća u političkom i javnom životu. Ranije iskustvo govori da žene nisu imale snažniji politički utjecaj čak ni u komunističkom periodu, te da njihovo prisustvo u političkim tijelima nije imalo veći politički značaj. Ovo i danas nastavlja proizvoditi posljedice, uključujući ograničene mogućnosti političke participacije žena kao i participaciju kroz puko prisustvo bez političkog utjecaja.

Diskriminaciju žena u političkom i javnom životu karakterizira raskorak između normativnog i stvarnog stanja, podzastupljenost žena u političkim izbornim organima i državnim institucijama, te nejednaka raspodjela društvene moći između muškaraca i žena. Ovu diskriminaciju treba posmatrati i razumjeti u kontekstu BiH društva u kojem dominiraju: patrijarhalno kulturno naslijeđe, komunistička prošlost te poslijeratni tranzicijski procesi kroz koje prolazi BiH¹⁹.

II   Pravni okvir ženskih političkih prava u BiH

Država je do sada poduzela određene zakonske i druge mjere sa ciljem provođenja politike ravnopravnosti spolova, između ostalog i u oblasti političkog i javnog života. Međutim, ove mjere su se pokazale nedovoljnim za suštinsku promjenu statusa žene u političkom životu. Žene su i dalje na marginama političke moći, lišene utjecaja na formulisanje i sprovođenje politika u državi.

Katalog prava u Ustavu BiH²⁰ eksplicitno navodi pravo na slobodu misli, savjesti i vjere, slobodu izražavanja, te slobodu okupljanja i udruživanja. U skladu sa ustavnim načelom nediskriminacije, ova prava se priznaju na jednak način ženama i muškarcima. Također, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (Ženska konvencija) sastavni je dio ustavnog teksta pa se, shodno tome, može reći da domaće zakonodavstvo sadrži posebno priznanje ženskih političkih prava na način kako je to predviđeno u ovom dokumentu. Prema tome, država je dužna poduzeti sve mjere sa ciljem otklanjanja diskriminacije žena u političkom i javnom životu, kako je to i predviđeno Ženskom konvencijom.

Ustav Federacije BiH²¹ i Ustav RS²² predviđaju opšte i jednako biračko pravo svim građanima što uključuje, između ostalog, i:

- pravo na osnivanje i pripadanje političkim partijama,
- pravo učešća u javnim poslovima;
- pravo na jednak pristup javnim službama;
- pravo da biraju i budu birani.

Dakle, sve žene i muškarci imaju ista ustavima garantovana prava učešća u političkom i javnom životu. Međutim, ustavne odredbe traže više od jednakog tretmana i mogućnosti; one traže i jednake rezultate ili efekte, uzimajući u obzir i specifične potrebe i situacije žena i muškaraca. Tek tada će se moći govoriti o ravnopravnosti žena. Država je propustila osigurati ravnopravnost žena u političkom i javnom životu prvenstveno zato što nije odgovorila na specifične potrebe žena kod ostvarenja ovih prava.

¹⁹ Više o ovome u dijelu Izvještaja "Društveni kontekst za ostvarivanje ženskih ljudskih prava"

²⁰ Član II, stav 3 Ustava BiH

²¹ Ustav FBiH u odjeljku II koji govori o ljudskim pravima i slobodama, član 2, stav 2.

²² Član 29 i 33 Ustava RS

Izborni zakon BiH

Sa aspekta priznavanja političkih prava žena, vrlo je važna analiza Izbornog zakona BiH²³ kojim se utvrđuju principi izbora na svim nivoima vlasti u zemlji. Ovaj zakon je propisao pravila o spolnoj strukturu izbornih lista političkih stranaka, utvrđujući obavezne izborne kvote za "manje zastupljen spol",²⁴ što se u praksi odnosi na žene koje su podzastupljene na svim nivoima vlasti.

Nastavak napora države da osigura ravnopravnost spolova u političkom životu kroz uvođenje posebnih mjera za podsticanje većeg učešća žena u političkom životu je ohrabrujući. Država je još na izborima 1998. godine uvela princip izbornih kvota za žene, kao i sistem zatvorenih lista. Sistem kvota je pomogao da se izabere mala, ali kritična masa žena. Međutim, novim Izbornim zakonom država je uz kvote propisala i otvorene izborne liste,²⁵ čime su smanjene šanse žena da zaista i budu izabrane, iako se nalaze na kandidatskim listama.

III Žene u zakonodavnim organima

Rezultati izbora su najbolji pokazatelj stvarne političke participacije žena, ali i utjecaja koji su izmjene izbornih pravila imale na puno uživanje prava žena na javni i politički život. Zabrinjavajuće zvuči analiza izbornih rezultata koji jasno govore da niti na jednom nivou zakonodavne vlasti u BiH žene nisu ostvarile broj koji bi im omogućio značajniji politički utjecaj. U ranijem periodu, žene su činile manje od 3% svih članova parlamenta. Kasnije, u periodu kada se primjenjivao princip kvota za žene i zatvorene liste, učešće žena se povećalo na 26% u Parlamentarnoj skupštini BiH. Rezultati posljednjih opštih izbora, međutim, na kojima se primijenio sistem kvota i otvorenih lista, pokazuju pad broja žena na 14,28%.²⁶

Ova disproporcija u raspodjeli moći nastavlja se i u entitetskim parlamentima. Tako je nakon posljednjih izbora u Zastupničkom domu federalnog Parlamenta procenat žena 21,42 dok su u Narodnoj skupštini RS žene osvojile 16,8% poslaničkih mandata²⁷. Sve ovo dokazuje da se država nikad nije ozbiljno pozabavila tako važnim pitanjem kao što je pitanje ostvarenja političkih prava žena. Žene su cijelo ovo vrijeme podvrgnute eksperimentu od strane države sa izbornim zakonima, zatvorenim i otvorenim listama ili kvotama. Čak i uz sve ove pokušaje, žene su konzistentno isključene, a mnoge se pitaju da li će politika ikada postati odgovarajuća i realna opcija u karijeri žena.

Žene u političkim strankama

Svemu ovom treba dodati i analizu položaja žena unutar političkih stranaka u BiH koji su i najvažniji akteri izbora i najznačajniji faktor raspodjele mjesta u izvršnoj, ali i sudskoj vlasti nakon izbora.

²³ Izborni zakon BiH, Službeni list BiH 23/01 od 19. septembra 2001. godine

²⁴ Izborni zakon BiH Član 4.19: "Kandidati spola koji je manje zastupljen raspoređuju se na kandidatskoj listi na sljedeći način: najmanje (1) jedan kandidat manje zastupljenog pola među prva (2) dva kandidata, (2) dva kandidata manje zastupljenog pola među prvih (5) pet kandidata i (3) tri kandidata manje zastupljenog pola među prvih (8) osam kandidata. Broj kandidata manje zastupljenog pola mora biti najmanje jednak ukupnom broju kandidata na listi podjeljenom sa (3) tri, zaokruženom na prvi cijeli broj."

²⁵ Smatra se da je model otvorenih lista nepovoljan za žene i manjine. Politička teorija kaže da se glasači kod glasanja prema otvorenim izbornim listama često vode tradicionalnim ili provjerenim vrijednostima. Takva situacija pogoduje izboru muškaraca i predstavnika većinskog dijela populacije bez obzira da li je kao kriterij za većinu uzeta rasa, etnicitet, religija, jezik, spol, socijalna pozicija ili nešto drugo. - Prema Pilot STAR istraživanje, 2002. godine.

²⁶ Parlamentarna skupština BiH

²⁷ Ovo je broj direktno izabranih poslanica

Na prvi pogled, najveći broj političkih partija prihvata ravnopravnost žena, njihovo članstvo i aktivnosti. Međutim, postoji cijeli niz prepreka sa kojima se žene suočavaju u svom djelovanju unutar političkih partija u BiH. Naime, ispod površine, političke stranke su vjeran odraz tradicionalističkog odnosa društva prema učesću žena u javnom i političkom životu. Neki muškarci u političkim partijama vide žene kao majke i domaćice i ignorišu njihova stremljena za bavljenje politikom. Politički aktivne žene, ili one sa političkim iskustvom, također ukazuju na snažno preferiranje muških kandidata u partijama. Političke partije često ne uvažavaju specifična ženska pitanja, a istovremeno uskraćuju ženama mogućnost da govore u ime partije ili da je predstavljaju. Na žalost, gotovo da nema razlike u odnosu prema ženama političarkama između stranaka tzv. lijeve ili desne orijentacije.

Statuti političkih stranaka, u pravilu, ne sadrže zaštitne mehanizme ili kvote koje bi osigurale političku participaciju žena u stranačkim organima, osim jedne stranke.²⁸ Žene se u odredbama statuta posebno pominju jedino kada se predviđa mogućnost interesnog organizovanja politički marginaliziranih grupa, kao što su mladi i žene. Ženski ogranci političkih stranaka, u pravilu, nemaju nikakav utjecaj ili važnost u strukturama partija, niti učestvuju u forumima za kreiranje politika. Ovi ogranci se najčešće bave organizovanjem izložbi cvijeća, večeri poezije, ili okruglih stolova o problemima droge ili alkoholizma, ili se bave humanitarnim radom.²⁹ Sastav partijskih rukovodstava, u kojima općenito dominiraju muškarci, određuje i prirodu unutarstranačkih odnosa. Na sličan način, to ograničava i utjecaj žena na kreiranje politika unutar partija i na strukturu partijskih kandidatskih izbornih lista.

Žene su na gubitku i zbog nedostatka isustva u vođenju ili učestvovanju u izbornim kampanjama. Do sada niti jedna stranka u izbornim kampanjama nije smatrala važnim istaći problem ravnopravnosti spolova, a žene biračice se ne smatraju važnim ili specifičnim dijelom biračkog tijela.

Neizbježan je zaključak da stranke nemaju vidljive strategije za promoviranje ravnopravnosti spolova, rejšavanje problema žena, ili za unapređenje uloge ili uticaja ženskih ogranaka koji već postoje u različitim partijama. Velika većina žena dopijeva na izborne liste u posljednjim trenucima pred izbore, samo da bi se zadovoljilo pravilo o kvotama. Dodatnom obrazovanju političarki o elementarnim političkim znanjima i vještinama ne pridaje se mali ili nikakav značaj.³⁰

Također, neke NVO ističu kako da je jedan dio aktivnih političarki jednako nesklon i nesenzitivan prema problemu ravnopravnosti spolova i ženskih ljudskih prava. Oni kažu da žene političarke, kao i muškarci, općenito ne znaju dovoljno o ženskim ljudskim pravima i problemima diskriminacije žena. One vide status svih žena u BiH kroz prizmu svojeg uspjeha i položaja koji je, generalno, mnogo bolji od položaja prosječne žene u BiH.

Često se aktivnosti političarki svode na "opšte prihvaćene" i time "dozvoljene" probleme žena, kao što su problemi trudnica i majki, a najvažnijim pitanjem u poboljšanju statusa žena vide u donošenju zakona o materinstvu. Razloge za ovakav stav treba tražiti i u unutarpolitičkim strukturama koji, generalno, ignoriraju probleme ženskih ljudskih prava. Drugim riječima, zauzimanje "muškog" ili zastupanje tradicionalističkog stava, često je nagršeno naperdovanjem unutar partija ili na političkoj sceni³¹.

²⁸ Statut Socijaldemokratske partije BiH eksplicitno predviđa da su sve funkcije u stranci jednako dostupne muškarcima i ženama, propisuje da u glavnom odboru stranke mora biti najmanje 30% žena kao i da se na kandidatskim listama ove stranke moraju nalaziti muškarci i žene ravnomjerno raspoređeni.

²⁹ "Procjena stanja u ženskim ograncima političkih partija u BiH" Tanja Kremenović, program kordinatorica za ženski program NDI BiH

³⁰ Ibid.

³¹ Zadnji primjer ovog je i podržavanje ministrice pravde amandmana na Krivični zakon FBiH kojim se predlagalo uvođenje krivičnog djela preljube koje je prema ovom prijedlogu bilo kažnjivo do godine dana. Nakon što je došlo

Država je i u ovom slučaju propustila poduzeti efikasne mjere koje bi utjecale na izmjene tradicionalističkih stavova u društvu, te promovirala ravnopravnost spolova. Pasivnost države u ovom smjeru dodatna je prepreka za žene u njihovom punom ostvarenju prava na politički i javni život. Država mora osigurati puno učešće i predstavljanje žena u strukturama političkih partija, osigurati pristup žena rukovodećim mjestima u strankama, promovirati nominaciju žena kandidata za direktne izbore ili za visoke pozicije u izvršnoj vlasti, te podsticati dodatne edukacije o temeljnim političkim vještinama žena kandidatkinja.

IV Žene u organima izvršne vlasti u BiH

Predhodna analiza pokazala je efekte stavova političkih partija i utjecaj koji izborna pravila imaju na političku participaciju žena u zakonodavnim organima u BiH. Međutim, stvarno uživanje političkih prava zahtjeva da ženama, pod jednakim uslovima, budu dostupne i sve druge funkcije u svim granama vlasti. Pošto je najveća politička moć u zemlji koncentrisana u jakim organima izvršne vlasti, jednako je potrebna i gender analiza izvršnih struktura. Na žalost, takva analiza otkriva skoro potpunu dominaciju muškaraca i u ovoj grani vlasti.

BiH nikad nije imala niti jednu ženu članicu tročlanog predsjedništva koje je na položaju šefa države. Također, žena nikada nije bila predsjednicom vlade, a do sada je samo jedna žena bila ministrica. Ovakav trend se nastavlja i na nižim razinama vlasti. Nikada do sada Entiteti nisu imali premijerku vlade niti je žena bila zamjenica predsjednika ili premijera.³² Najveći broj žena u entitetskim vladama bile su jedna ili dvije ministrice od ukupno 16 (RS), odnosno 17 (FBiH) ministarstava. Idući dalje, u državnoj strukturi muškarci su dominirali i kao predsjednici u svih deset kantona u FBiH, a među 100 kantonalnih ministara bilo je samo osam žena i to u tzv. klasičnim "ženskim" ministarstvima koja se bave stambenim pitanjima, socijalnom i zdravstvenom zaštitom, radom i obrazovanjem.³³

Dakle, položaj žena u izvršnoj vlasti je ograničen zbog evidentne diskriminacije prilikom političkih imenovanja na različite funkcije. Slično tome, diskriminacija na osnovu spola prisutna je u svim upravljačkim i administrativno-javnim strukturama u cijeloj državi. Diskriminacija se nastavlja, produbljuje i održava imenovanjem muškaraca na rukovodeća mjesta u državnim firmama i upravnim odborima kao izvršnim tijelima u ekonomskom sektoru.³⁴

Ovakva očigledna diskriminacija žena u političkom i javnom životu je pojačana diskriminacijom žena unutar njihovih političkih stranaka, te izraženog tradicionalističkog stava društva da nema sposobnih žena koje se žele prihvatiti i znaju obavljati značajne poslove na ključnim mjestima u vlasti. Za razliku od svojih muških kolega, žene na visokim pozicijama u izvršnoj vlasti nemaju dovoljno moći ili samostalnosti u svom radu, pa su često samo izvršioci politika svoje partije.

V Žene u organima sudske vlasti u BiH

U okviru podjele vlasti, žene u BiH zastupljene u sudskoj vlasti više nego u bilo kojoj drugoj grani vlasti. Međutim, postoji nesrazmjer između broja žena koje rade u sudstvu i broja žena koje se nalaze na visokim funkcijama u organima sudstva ili u sudovima više nadležnosti,

---

do burnog negodovanja poslanika na ovaj amandman ministrica se izvinila parlamentu i rekla da je "reagirala kao žena".

³² Biljana Plavšić je do sada bila jedina predsjednica Entiteta (RS).

³³ jun 2002. godine

³⁴ Više o tome u dijelu ovog izvještaja koji se odnosi na ekonomski položaj žena.

odnosno na mjestima moći i odlučivanja. Na mjestima koja podrazumijevaju značajnu moć i odlučivanje, žene se nastavljaju suočavati sa fenomenom "staklenog plafona".

Podaci o svim nivoima sudske vlasti su slični. U Sudu BiH koji je ustanovljen ove godine od ukupno 15 imenovanih sudija samo su 3 žene. Vrhovni sud RS od ukupno 13 sudija ima samo 3 imenovane žene. Ustavni sud FBiH ima samo 2 žene imenovane na ovu visoku funkciju. Prema dostupnim podacima, na Vrhovnom sudu FBiH postoji balans u spolnoj ravnopravnosti među imenovanim sudijama. Međutim, ovaj sud je imao krajem 2001. godine oko 9.000 neriješenih predmeta, od čega je bilo 8.000 upravnih sporova, koji su se uglavnom ticali imovinskih prava. Opet, izgleda da su žene, čak i kada su na višim nivoima u sudstvu, dobile samo puno posla, a malo stvarne moći.

Uočljivo je da se broj žena sudija povećava kako se ide kroz niže razine u sudskoj vlasti, gdje možemo govoriti o brojčanoj ravnopravnosti. Međutim, kod imenovanja predsjednika sudova uočavamo značajnu disproporciju muškaraca u odnosu na žene u cijeloj državi. Povećanje broja žena u sudstvu, naročito na nižim razinama, treba pominjati analizirati. Niže razine sudske vlasti znače veći broj predmeta i veoma težak posao, manju plaću, te manju moć.

U BiH postoji i djeluje i Visoko sudačko i tužilačko vijeće koje je od izuzetne važnosti u odnosu na sudsku vlast. Ovo tijelo je zaduženo za izbor i imenovanje sudija. U svojim izvještajima ovo Vijeće je naročito isticalo "fer zastupljenost" konstitutivnih naroda između imenovanih sudija. Na žalost, Vijeće ne pridaje istu važnost i "fer zastupljenosti" spolova iako se procjenjuje da žene čine više od 50% stanovništva u BiH. Zabrinjavajuća je i spolna struktura ovog Vijeća, u kojem je od 25 članova samo 8 žena.

Ovo je samo nekoliko pokazatelja opsega diskriminacije koja postoji u sudstvu, a koja je još jedan pokazatelj diskriminacije žena u BiH društvu općenito. Država nije preduzela efikasne mjere koje bi obezbijedile ženama stvarnu jednakost u mogućnostima pristupa i vršenju visokih funkcija u sudstvu, te ravnopravnost na svim nivoima sudske vlasti.

VI Učešće žena u diplomatskim službama

Podaci koji se odnose na učešće žena u organima koji na međunarodnom nivou predstavljaju BiH odražavaju jednaku podzastupljenost žena kao i u drugim oblastima javnog i političkog života. Prema dostupnim podacima, od ukupno 39 ambasadora imenovano je 30 muškaraca, a samo 9 žena. Na mjesto generalnog konzula, od ukupno 7 funkcija imenovane su samo 2 žene. Čak i na ostalim, nižim diplomatskim i konzularnim mjestima, kao i administrativno-tehničkim pozicijama, od ukupno 261 zaposlenih, raspoređeno je tek 31% žena. Ovakva podzastupljenost žena u diplomatiji je još jedan dokaz opšte diskriminacije žene u BiH.

NASILJE NAD ŽENAMA

*(Članovi 1, 2, 5 i 16 CEDAW i
Opšta preporuka Komiteta br. 19 (Nasilje nad ženama))*

i

TRGOVINA ŽENAMA

*(Član 6 CEDAW i
Opšte preporuke br. 15 i 19)*

Konsultantica: Natalija Petrić, “Udružena žena” Banja Luka

Članice Radne grupe:

*Medica, Zenica
La strada, Mostar
Udružene žene, Banja Luka
Lara, Bijeljina
Žene BiH, Mostar
Budućnost, Modriča
Vive Žene, Tuzla*

I Uvod

Nasilje nad ženama u BiH, a naročito nasilje u porodici i porodičnoj zajednici³⁵ (nasilje u porodici) duboko je ukorijenjen i široko rasprostranjen društveni problem. Iza fasade civilizacije i modernog života, BiH je duboko tradicionalno i patrijarhalno društvo. Nasilje u porodici je sastavni dio te realnosti. Na prvi pogled čini se da društvo ne odobrava ovakvo nasilje, ali istovremeno to ne predstavlja naročito važno društveno pitanje. Ovo je problem koji se ignoriše i o kojem se malo zna.

Problem nasilja u porodici treba posmatrati i u svjetlu činjenice da je BiH društvo izloženo snažnoj militarizaciji kao posljedici proteklog rata. Položaj žena dodatno je pogoršan nakon rata tranzicijskim procesima koje kontroliraju i vode muškarci. Muškarci su pruzeli uloge boraca, zaštitnika i vođa s potpunom moći i kontrolom u javnom i političkom životu. Nasuprot tome, položaj žene je vraćen cijeli jedan vijek unazad u okvire reproduktivnog svijeta, kuće, domaćinstva i porodice³⁶. Široko je rasprostranjeno krivo shvatanje da se prvo moraju rješavati post-ratni i tranzicijski problemi, ignorišući pri tome druge potrebe, uključujući i temeljno pravo žena na život bez nasilja i diskriminacije.

Istraživanja pokazuju općenit nedostatak podrške i razumijevanja društva za žene žrtve porodičnog nasilja. Tradicionalne predrasude održavaju mišljenje da je ovaj oblik nasilja privatna stvar porodice u što se država ne treba miješati. Problem se minimizira na svim nivoima, a postoji i snažna društvena percepcija da je žena ta koja izaziva tenzije u porodici ili vezi, te da je stoga izazvala i zaslužuje nasilje koje se desilo. Od žene se očekuje da šuti o nasilju jer je to njena sramota i neuspjeh. Također, očekuje se i da ostane u vezi u kojoj trpi nasilje jer, prema ovim mišljenjima, obaveze prema porodici imaju prioritet u odnosu na lična prava žene. Ovakva ekstremna uvjerenja se često manifestuju i argumentima da je ostanak u nasilnoj vezi potreban radi "dobrobiti" djece.

I drugi faktori utječu na spremnost žena da u tišini nastave održavati nasilnu vezu. Žene su često ekonomski zavisne od partnera ili porodice³⁷. One su zabrinute za djecu, strahuju od eskalacije nasilja ukoliko prijave nasilje, ili strahuju da će nasilni partner postati još gori nakon što policija ode. Država nije stvorila sistem kojim bi se pružila podrška žrtvama i i olakšalo traženje i dobijanje adekvatne pomoći. Žene žrtve nasilja imaju malo nade za mogućnost opstanka izvan nasilne zajednice, osjećaju se bespomoćno i beznadežno jer su ucijenjene od strane partnera, opresivne okoline i države.

---

³⁵ Pod nasiljem u porodici i porodičnoj zajednici podrazumjevamo: svaku primjenu fizičke sile ili psihičke prisile odnosno svako drugo postupanje člana porodice koje može prouzrokovati ili prijeti opasnost da bi moglo prouzrokovati fizičku ili psihičku bol, osjećaj straha ili lične igroženosti ili povredu dostojanstva, oštećenje imovine ili ozbiljnu prijetnju takvim oštećenjem kod drugog člana porodice. Pod porodicom ili porodičnom zajednicom podrazumjevamo: muža i ženu u bračnoj ili vanbračnoj vezi, bivše supružnike ili bivše vanbračne partnere, srodnike po krvi po ravnoj liniji bez ograničenja, srodnike po pobočnoj liniji do 4 stepena srodstva, srodnike po tazbini zaključno sa drugim stepenom, usvojitelja i usvojenika, staratelja i šticičenika, te osobe koje imaju zajedniču djecu. Nasilje u porodici naročito obuhvata: fizičke napade u bilo kojem obliku te bilo koji napad na fizički integritet člana porodice ili porodične zajednice bez obzira da li je nastupila fizička povreda ili ne; verbalne napade u vidu prijetnje bilo kojeg oblika ili sadržaja, vrijeđanja, psovanja, nazivanje pogrđnim nazivima; sve vrste spolnog uznemiravanja bez pristanka žrtve; prijetnju, uhođenje, telefoniranje u svrhu maltretiranja ili druge oblike uznemiravanja; izolaciju, ograničavanje slobode kretanja i komuniciranja sa trećim osobama.

³⁶ Prema UNDP Izvještaj o humanom razvoju - Milenijski razvojni ciljevi; poglavlje: Gender, Sarajevo maj 2003. www.undp.ba

³⁷ Više o ekonomskoj diskriminaciji žena u društvu u dijelu ovog izvještaja pod nazivom "Ekonomska diskriminacija žena"

II Faktičko stanje u vezi sa nasiljem nad ženama

Uprkos društvenom ignorisanju problema nasilja u porodici, izvještaji nevladinih organizacija (NVO)³⁸ govore o alarmantnom povećanju broja žrtava. Zabrinjavajuća je činjenica da država ne prikuplja odgovarajuće podatke o nasilju u porodici. Nema ni zvanične službene statistike na nivou države ili na nivou entiteta, kao ni odgovarajućeg stručnog istraživanja ili kontekstualne analize prirode ovog problema.

Državni organi koji često imaju prvi kontakt sa žrtvom kao što su policija, centri za socijalni rad i sudovi niti prikupljaju podatke, niti izvještavaju o ovom problemu. Često, podataka nema jer nadležni organi uopće ne reaguju na slučajeve nasilja u porodici. Oni podaci koji eventualno postoje teško su dostupni javnosti i/ili najčešće nisu odgovarajuće sistematizirani.

Neslužbeni podaci o broju žena žrtava porodičnog nasilja postoje tek kao dio evidencije NVO-a o klijenticama koje su od njih zatražile pomoć, ili u okviru istraživanja NVO-ao nasilju nad ženama ili nasilju u porodici u pojedinim regijama u BiH³⁹. Međutim, čak niti NVOi nemaju podatke o broju žrtava na nivou entiteta ili države jer do sada nije bilo uslova da se provede obimnije istraživanje.

Ipak, iz trenutno dostupnih podataka može se zaključiti da nasilje u porodici postoji i to kao psihičko, fizičko i seksualno⁴⁰, te da postoji nedostatak svijesti javnosti o opsegu problema nasilja u porodici. Slika nasilja u porodici je u javnosti oblikovano stereotipizacijom i nerazumijevanjem problema. Smatra se da nasilnici potiču iz najnižih struktura društva, da su neobrazovani, alkoholičari, ovisnici ili duševni bolesnici. Takva percepcija se razlikuje od realnosti. Istraživanja pokazuju da je prosječni zlostavljač u BiH suprug ili partner (muškarac) sa najmanje završenom srednjom školom, u dobi između 31 i 50 godina. Tek je mali broj zlostavljača alkoholičara, ovisnika ili duševnih bolesnika.⁴¹

Vrlo su zanimljivi izvještaji o neposrednim uzrocima nasilja. To su često obični problemi kao pokvaren usisivač, loše oprana tava, ručak koji nije bio po ukusu zlostavljača, ali i primjedba žene da se veza ili brak trebaju okončati, traženje da zlostavljačevi pijani prijatelji napuste zajednički stan, dugo zadržavanje u kupovini ili posjeta rodbini bez zlostavljačeve dozvole i sl.⁴² U takvom kontekstu, nasilje u porodici je i dalje "primarni socijalni mehanizam kontrole nad ženom, pomoću kojeg se producira, reproducira i održava potčinjavanje, diskriminacija i neravnopravan položaj žena u društvu".⁴³ Država, nažalost, još uvijek nema adekvatan odgovor na ovaj društveni problem.

---

³⁸ BiH NVO-i se, između ostalog, bave pružanjem raznih vidova usluga ženama žrtvama nasilja u porodici ili porodičnoj zajednici: SOS telefoni, pravni savjeti, psiho-socijalna pomoć i podrška, šelter i privremena skloništa, ali i edukacija, analize i istraživanja nasilja nad ženama, te posebno nasilja u porodici i porodičnoj zajednici kao i zakonodavnim zagovaranjem.

³⁹ Npr. Izvještaj Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH iz 2000. govori da je nasilje prisutno u 30% porodica u BiH, što potvrđuju i neka druga istraživanja NVO-a.

⁴⁰ "Nasilje nad ženama" - istraživanje tri NVO-a: "Žene ženama" (Sarajevo), "Udružene žene" (Banja Luka) i Medica Infoteka (Zenica), izdavač "Informacioni centar za osobe sa onesposobljenjem - Lotos" (Tuzla, Banja Luka, Zenica, Sarajevo), juni 2000.

⁴¹ Prema "Nasilje nad ženama u BiH" autorica: asistent prof. dr. Jasna Bakšić, Džamna Duman i Fedra Idžaković, za projekt SEELINE, www.seeline-project.net

⁴² "Nasilje nad ženama" - NVO istraživanje, juni 2000.

⁴³ STAR pilot istraživanje, 2003. godine

III Pravna situacija

Država nije poduzela djelotvorne pravne, preventivne ili zaštitne mjere kako bi omogućila ženama kao i muškarcima da uživaju u osnovnom ljudskom pravu na život bez nasilja. I pored alarmantnih podataka o povećanju broja slučajeva nasilja u porodici i pritisaka iz NVO sektora, u BiH nije donesen zakon o zaštiti od nasilja u porodici niti na državnom, niti na entitetskom nivou.

Novi Krivični zakon BiH⁴⁴ ne sadrži odredbe koje se odnose na zaštitu žena i djevojčica od nasilja u porodici.⁴⁵ Istina, treba istaći da nedavno doneseni Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH pruža dobru osnovu za donošenje Zakona o zabrani nasilja u porodici.⁴⁶ Entitetski zakoni regulišu nasilje u porodici kao krivično djelo i sankcionišu ga. Međutim, primjeri iz cijele zemlje pokazuju da ove odredbe ne pružaju stvarnu zaštitu od nasilja, niti se konzistentno primjenjuju.

Krivični zakon RS je nasilje u porodici regulisao kao krivično djelo.⁴⁷ Ovo krivično djelo, ukoliko nije prouzrokovalo težu posljedicu ili ako način izvršenja nije bio naročito surov, kažnjivo je novčanom kaznom ili zatvorom do dvije godine.⁴⁸ Postoje nekakvi napori države da nasilje u porodici reguliše kao krivično djelo. Međutim, NVOi smatraju da su ovi napori malo uticaja na smanjenje nivoa nasilja u porodici u RS. Primjeri iz prakse govore u prilog ovoj tvrdnji. U brojnim predmetima, sudovi dosuđuju izuzetno niske novčane ili izriču uslovne kazne počiniocima ovog krivičnog djela,⁴⁹ a kazne zatvora se mogu smatrati incidentom. Prema podacima Ministarstva pravde RS, u 2002. godini je u samo dva slučaja izrečena kazna zatvora.⁵⁰ Podaci istog Ministarstva ukazuju na eksploziju slučajeva nasilja u porodici. Tako je u odnosu na 2001. godinu uočen porast broja slučajeva od čak 150% u 2002. godini. NVO-e brine i praksa dugotrajnih istraga i suđenja.⁵¹ Znajući da priroda nasilja u porodici traži hitno i efikasno djelovanje državnih organa, postavlja se pitanje koliko je djelotvorna pravna zaštita koju država na ovaj način pruža žrtvama.

Zakonska situacija u Federaciji BiH (FBiH) je slična. Donedavno, zakon je sankcionisao isključivo krivična djela nasilničkog ponašanja kojima se bračnom ili vanbračnom partneru,

⁴⁴ Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Ured Visokog Predstavnik za BiH, Dostupno on-line: www.ohr.int

⁴⁵ Žene su najbrojnije žrtve nasilja u porodici. Navodimo podatke iz nekoliko područja u BiH koji ilustruju ovaj podatak: U Republici Srpskoj (RS), prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova na području koje pokriva Centar javne bezbjednosti grada Banja Luka, u prvih devet mjeseci 2002 g. prijavljeno je 51 djelo porodičnog nasilja. Žrtve u ovim djelima najčešće su žene (41), a u nešto manjem broju djeca (10). I podaci iz Federacije BiH govore isto. Tako, prema podacima Ministarstva unutaršnjih poslova na području koje pokriva Policijska uprava Mostar ukupno je registrovano 147 djela nasilja u porodici, od toga više od dvije trećine predstavljaju razni oblici nasilja nad ženama (decembar 2002.).

⁴⁶ Nasilje na osnovu spola je definisano članom 4 Zakona. Zabrani nasilja posvećen je cijeli odjeljak XI Zakona. Nasilje je zabranjeno bez obzira na oblik u kojem se javlja, i bez obzira da li počinjeno u privatnom ili javnom životu. Također, država se obavezuje i da poduzima mjere u cilju eliminacije i sprječavanja svih oblika nasilja na osnovu spola. Svi državni i entitetski zakoni kao i drugi odgovarajući propisi trebaju se uskladiti sa ovim zakonom u roku od 6 mjeseci.

⁴⁷ Krivični zakonik Republike Srpske, Službeni glasnik RS broj 49/03, čl. 208.

⁴⁸ Napomena: sljedećim stavovima ovog člana je ipak predviđeno da teža kvalifikacija ovog djela (teške posljedice uključujući i smrt ili naročito surov način izvršenja) podrazumijeva i više kazne.

⁴⁹ Kao primjer navodimo da Osnovni sud u Banja Luci je u toku 2001 g. primio 7 prijava za krivično djelo nasilja u porodici i porodičnoj zajednici, od čega su 3 slučaja odbačena, dok u preostalim slučajevima postupak je ili, još u toku ili su izrečene izuzetno niske, i to u glavnom uslovne kazne. Uporedbe radi, isti sud u prvih 9 mjeseci 2002. g. imao je 8 krivičnih prijava, od čega je u 5 slučajeva postupak istrage još bio u toku, dok je u samo 2 slučaja postupak i nastavljen u tom periodu, a u 1 slučaju je izrečena mjera obaveznog psihijatrijskog liječenja u zatvorenoj ustanovi (Natalija Petrić, "Nasilje u porodici i porodičnoj zajednici" - Izlaganje na I Konferenciji Fondacije Inicijativa Žena Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 8-9. decembar 2002. g.)

⁵⁰ Prema dokumentu "Očitovanje Ministarstva pravde RS na akt Ombudsmena RS, kancelarija Doboj" slučajevi na sudovima su trajali u prosjeku od 5 mjeseci pa sve do slučaja iz 2001. koji je trajao 1,5 godinu (Osnovni sud u Derventi). Isti dokument daje pregled kazni koje su izrečene koje su u rasponu od 50 KM (\$25) do 1000 KM (\$500), a kazne zatvora su generalno uslovne.

⁵¹ Id.

odnosno roditelju djeteta sa kojim nasilnik ne živi u zajednici nanosi laka ili teška tjelesna povreda.⁵² Nedavno je stupio na snagu izmijenjeni Krivični zakon FBiH (KZ FBiH) koji, pored ovih, uvodi i djelo nasilja u porodici za koje propisuje novčanu kaznu, odnosno kaznu zatvora do jedne godine ako je nasilje učinjeno prema članu porodice,⁵³ odnosno novčanu kaznu ili kaznu zatvora do tri godine ako je djelo učinjeno prema članu porodice “sa kojim počinilac živi u zajedničkom kućanstvu”. Ukoliko je djelo učinjeno uz upotrebu oružja, opasnog oruđa ili drugog sredstva prikladnog za teške tjelesne ozljede ili narušenje zdravlja, propisana je kazna zatvora od tri mjeseca do pet godina.⁵⁴

NVO-i su zadovoljni što država konačno tretira nasilje u porodici kao krivično djelo na nivou FBiH, a posebno zato što se pod tim sada podrazumijeva i “ugrožavanje psihičkog zdravlja člana porodice”. Ovo naročito imajući u vidu opšte rašireno shvatanje nasilja kao isključivo fizičkog nasilja, pri čemu se neopravdano zanemaruje psihičko ili drugi oblici nasilja u porodici. Iako može na prvi pogled izgledati da izmijenjeni KZ FBiH daje velike mogućnosti zaštite, NVO-i su veoma zabrinuti kako će sada djela nasilja biti kvalifikovana. Vrlo je izvjesno da će se u svakom slučaju nasilja u porodici tužiocima opredijeliti za kvalifikovanje djela prema članu 222 koji se odnosi isključivo na nasilje u porodici, a da će zanemariti odredbe o lakim i teškim tjelesnim povredama, koje predviđaju strožije sankcije. Ovo bi imalo za posljedicu da za nanošenje lakih tjelesnih povreda počinilac sada bude blaže kažnjen.

Naime, ukoliko se djelo goni prema članu 173 st.2 (laka tjelesna ozljeda), počinilac se može kazniti kaznom zatvora do jedne godine. Ako se isto djelo goni po članu 222 st.1 i 2 (nasilje u porodici), može se izreći novčana kazna ili kazna zatvora do jedne, odnosno tri godine, ovisno o tome da li je djelo učenjeno prema članu porodice sa kojim počinilac živi ili ne živi u zajedničkom domaćinstvu. Imajući u vidu sudsku praksu u slučajevima nasilja u porodici iz RS, gdje se za ovakva krivična djela dosuđuju uglavnom novčane kazne, NVO-i su zabrinuti da će prema izmijenjenom KZ FBiH novčane kazne postati uobičajena sudska praksa za ovakva krivična djela. Na žalost, čini se da je uvođenjem djela nasilja u porodici u KZ FBiH olakšana pozicija nasilniku koji sada može biti novčano kažnjen za djela lake tjelesne povrede. Ovo je naročito značajno zbog činjenice da lake tjelesne povrede (šamari, razne kontuzije, i druge slične ozljede koje se ne mogu definisati kao teške povrede), zapravo, čine najveći procenat povreda u porodičnom nasilju. Iz prakse je poznato da su ipak rjeđi slučajevi (iako ih ima) nanošenja teških tjelesnih ozljeda.

S druge strane, Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH (ZRS BiH) daje opširnu definiciju nasilja na osnovu spola⁵⁵ i jednako tretira nasilje u javnoj i privatnoj sferi života. NVO-i ovo posebno ističu zbog toga što je uvriježeno mišljenje da je nasilje u porodici privatna stvar porodice, te se niko, a pogotovo država, ne treba u to miješati.

ZRS BiH definiše nasilje na osnovu spola kao krivično djelo za koje se može izreći kazna zatvora u trajanju od 6 mjeseci do 5 godina.⁵⁶ Posebno je značajno da se za ovo djelo goni *ex officio*. Ovo je zaista korisna novina. Do sada se u slučajevima nasilja u porodici po službenoj dužnosti gonilo isključivo u slučajevima nanošenja teških tjelesnih ozljeda. Za lake tjelesne ozljede pokstupak se pokretao po privatnoj tužbi i ti su predmeti u malom broju dolazili pred sud. Najčešće je to zbog toga što žrtve, u pravilu, moraju ostati živjeti sa nasilnikom u zajednici jer ne postoje skloništa gdje mogu otići, a ekonomski su o njemu ovisne. U svakom slučaju ovo je pozitivni iskorak u odnosu na prethodni period. Međutim, pretpostavljajući da bi moglo doći do povećanja broja krivičnih gonjenja, država mora učiniti dodatne napore radi zaštite žrtava nasilja u porodici. Trenutno, nema dovoljno skloništa za žrtve nasilja u porodici

⁵² Krivični zakon Federacije BiH, Službene novine broj 36/03, član 172 st.2 i član 173 st. 2.

⁵³ Krivični zakon FBiH, Sl. novine Federacije, broj 36 od 27.07.2003.godine

⁵⁴ id., član 222 stavovi (3), (4), (5) i (6).

⁵⁵ Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH, Službeni glasnik BiH broj 16/03, član 4.

⁵⁶ id., član 27.

(samo dva u BiH), a nema ni zakonske mogućnosti za uklanjanje nasilnika iz porodice. Ovo je značajno jer istraživanja NVO-a pokazuju da je 43% žena u BiH izloženo psihičkom nasilju, dok je 33% bilo izloženo fizičkom, a 24% seksualnom nasilju.⁵⁷

Površni bi analitičar mogao reći da država čini neophodne korake kako bi se smanjilo nasilje u porodici. Međutim, detaljnija analiza pokazuje da su ovo uglavnom "kozmetički" potezi, kojima se više nastoji pokazati da država nešto čini u ovom segmentu, a zapravo je bez suštinske volje za stvarnim i efikasnim rješavanjem ovog narastajućeg problema. U prilog ovome ide i činjenica da je vrlo nejasna nadležnost suda za postupanje po ZRS BiH.

Poražavajući podaci sa terena o nasilju u porodici zahtijevaju mnogo ozbiljniji pristup. Neophodno je sagledati sve aspekte ovog problema a u cilju adekvatnog sankcionisanja nasilnika, njegovog udaljavanja od žrtve i naređivanja i provođenja zaštitnih mjera. Zabrinjavajuće je i to što zakoni oba entiteta ne predviđaju hitne zaštitne ili privremene mjere kao što je zabrana pristupa ili odstranjenja, a koje su poznate u drugim zakonodavstvima. Država mora, kada je to moguće ili kada je u određenom trenutku neophodno, pružiti utočište žrtvama nasilja u porodici. Propisivanje novčanih kazni za nasilje u porodici kao i predviđene različite sankcije za praktično ista djela nanošenja teških tjelesnih povreda u slučajevima nasilja u porodici, ustvari su odraz nedostatka zainteresiranosti države za rješavanje ovog problema.

NVO sektor već odavno zagovara donošenje jedinstvenog Zakona o zabrani nasilja u porodici u BiH koji bi trebao obuhvatiti sve gore navedene kategorije i zaštitne mehanizme. Takav bi zakon predstavljao sveobuhvatniji pristup problemu nasilja u porodici. Osim toga, NVO-i naglašavaju da bi bilo neophodno pokrenuti i javne kampanje usmjerene na podizanje svijesti široke javnosti o svim teškim posljedicama nasilja u porodici na razvoj cjelokupnog društva. Treba organizovati i edukacije sudija kako bi bolje razumjeli problem i izricali adekvatne sankcije u slučajevima nasilja u porodici. Svi ovi koraci bi dali ogroman doprinos sadašnjim naporima za smanjenje nasilja u porodici.

IV Preventivne mjere

U oba entiteta uočljiv je nesrazmjer između broja prijavljenih slučajeva nasilja u porodici i onih koji su stigli na sud. Razlozi za ovakav nesrazmjer djelomično su uzrokovani tradicijom i partijarhalnim vrijednostima o je već bilo govora. Ali, istraživanja ukazuju i na neodgovarajuću reakciju policije ili drugih državnih institucija, čak i kada su životi žrtava nasilja u opasnosti.

Zanimljivi su podaci iz istraživanja o postupanju policije u slučajevima porodičnog nasilja.⁵⁸ Policija je za period dok je trajalo istraživanje samo u 21 slučaju podnijela krivičnu prijavu od ukupno 94 prijavljena slučaja nasilja u porodici. Istovremeno, u čak 15 slučajeva podnesena je prekršajna prijavu što znači i blaže uslove i kazne. Takvo je djelovanje policije neopravdano, jer se u svim slučajevima radilo o djelu kojeg KZ RS jasno tretira kao krivično. Ovim policija preuzima na sebe samostalno odlučivanje o postojanju krivičnog djela, odnosno krivične odgovornosti, što je u isključivoj nadležnosti suda. U brojnim drugim slučajevima, policija samo "upozorava" prekršioce,⁵⁹ što je također nedopustiva praksa, jer samo sud može odlučiti o odgovarajućoj sankciji.

⁵⁷ "Nasilje nad ženama" - NVO istraživanje, juni 2000.

⁵⁸ Poseban izvještaj o prisutnosti nasilja u porodici na području opština Teslić, Doboj, Petrovo, Derventa, Srpski Brod, Modriča, Šamac, Pelagićevo, Vukosavlje, i Srpsko Orašje, Ombudsmen Republike Srpske - Kancelarija Doboj, broj: 909-1/02, Doboj, decembar 2002. g.

⁵⁹ Id.

NVO-i su često intervenisali zbog ovakvog nedopustivog i nezakonitog ponašanja policije. Međutim, policija smatra da njihova obaveza podnošenja krivične prijave zbog nasilja u porodici nadležnom tužilaštvu nije generalna jer "ne znači da je krivično djelo izvršeno i da postoji učinilac djela samim tim što je djelo prijavljeno".⁶⁰

NVO-i uočavaju veliki broj klijentica koje se uopšte ne obraćaju policiji ili drugim državnim institucijama radi pomoći u situacijama nasilja. Kao rezultat toga, veliki broj slučajeva porodičnog nasilja nikad ne dopijeva na sud. Prema istraživanju oko 60% žena žrtava nasilja nikada se nije obratilo za pomoć institucijama.⁶¹

A kada se obrate tražeći pomoć izvana, žrtve svjedoče o neprimjerenim reakcijama policije,⁶² ali i drugih državnih službi.⁶³ Na ovaj način državne službe i službenici produbljuju traumu žena žrtava, ali i sami predstavljaju prepreku za djelotvorno rješavanje problema porodičnog nasilja.

U BiH ne postoji ni jedan program podizanja javne svijesti o nasilju nad ženama organizovan od strane vlasti, kako na nivou države, tako i na entitetskom nivou. I u ovom slučaju prazninu popunjavaju NVO-i. Tokom posljednjih pet godina NVO-i su provodili kampanje informisanja građana o postojanju i opsegu ovog problema u našem društvu,⁶⁴ ali i programe obuke za državne službenike. Međutim, ovi programi nisu dovoljni i ne pokrivaju teritoriju cijele države ili entiteta. Kako se NVO-i za provođenje ovih programa finansiraju isključivo stranim donacijama, postoji opravdana bojazan za njihovu održivost.

Država je propustila ispuniti svoju obavezu da preduzme preventivne mjere što bi, *inter alia*, uključilo i javno informisanje i edukativne programe podizanja svijesti i izmjene tradicionalnih stavova o ulozi i statusu žena. Država je potpuno zanemarila važnost obuke sudova, tužilaštava, policije, centara za socijalni rad kao i drugih državnih institucija o problemu nasilja nad ženama, te naročito porodičnog nasilja. Time što nije osigurala odgovarajuću pomoć i podršku žrtvama nasilja, te propuštanjem da osigura djelotvornu zaštitu ljudskih prava svim žrtvama nasilja u porodici, država je dodatno pogoršala njihov položaj.

V Zaštitne mjere

NVO-i žele ukazati i na nedostatak službi koje trebaju osigurati sigurnost i pomoć žrtvama nasilja u porodici, uključujući programe smještaja, savjetovanja i rehabilitacije. Na žalost, u BiH ne postoji niti jedno sklonište koje je osnovala, finansira(la) ili je pomogla država. U teškim slučajevima nasilja kada su ugroženi život i zdravlje žene i djece ili kada nasilnik istjera

---

⁶⁰Primjer stava policije je preuzet iz zvaničnog odgovora Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske - Centar javne bezbjednosti sektor kriminalističke policije Banja Luka na zahtjev za efikasnijim intervencijama organa policije u slučajevima krivičnog djela nasilja u porodici i porodičnoj zajednici, upućen od strane Udruženih žena Banja Luke. Predmet broj. 10-02/4.1-230-776/02, Banja Luka, 27. maj 2002 g.

⁶¹"Ne-živjeti sa nasiljem"- Medica Infoteka, maj 1999.

⁶²"Nasilje nad ženama" NVO istraživanje, Sarajevo 2000. - "Pitali su me zašto imam drugo dijete kad je moj muž takav (nasilan)...", ili "otišla sam u policiju kada sam našla granatu ispod kreveta moga muža, rekli su mi da je procedura veoma dugačka i da je bolje da je vratim tamo gdje sam je našla. Nisu ništa zapisali..." "Zvala sam ih kada sam ga napustila jer mi je prijetio. Nisu došli, nisu me zaštitili, ali su me neprestano zvali telefonom i pozivali na kafu..." "Nisu učinili ništa. Komandir policije me je čak uvrijedio i rekao da sam ja kriva jer sam provocirala muža..."

⁶³Id. - Iz objašnjenja zašto žene nisu zadovoljne radom centara za socijalni rad: "Dobila sam što sam željela ali sam se osjećala prezreno i poniženo." "Imala sam osjećaj da ne vjeruju ničemu što sam govorila." "Poslali su me kući da riješimo naše razmirice." "On mi je prijetio da će me ubiti pred socijalnom radnicom, ali ona nije uopšte reagovala..."

⁶⁴"16 dana aktivizma protiv muškog nasilja nad ženama", radio i televizijske emisije, plakat kampanje, okrugli stolovi, lobiranje za izmjenu zakonskih propisa i organizovanje press konferencija.

ženu iz kuće, ona najčešće završi na ulici bez sigurnog mjesta gdje bi se mogla skloniti na duži ili kraći period.

NVO-i pokušavaju kratkoročno pomoći žrtvama nasilja u porodici putem svojih servisa. Međutim, za sada u cijeloj BiH postoji samo nekoliko skloništa za žrtve nasilja u okviru NVO-a.⁶⁵ U sklopu nekih drugih NVO-a⁶⁶ postoje privremena skloništa za žene i djecu žrtve nasilja koji su, na žalost, malog kapaciteta i privremenog karaktera. Ovo je svakako nedovoljno da zadovolji potrebe.

Problem postoji i sa daljim opstankom drugih servisa za žene žrtve nasilja kao što su sos-telefoni, pravna i psihološka pomoć ili terapijski rad. Svi ovi projekti su osnovani od strane NVO-a i finansiraju se sredstvima međunarodnih donatora koja su nedovoljna, dok se potrebe stalno povećavaju. Ni ovdje država ne iskazuje interes za preuzimanje odgovornosti za smještaj i brigu o žrtvama nasilja, niti interes za preuzimanje finansiranja ovih servisa neophodnih za djelotvornu borbu protiv nasilja u porodici.

---

⁶⁵ "ADL Barcelona" Sarajevo, "Budućnost" Modriča, "Žena BiH" Mostar, i još neke druge NVO.

⁶⁶ "Medica" Zenica, Udružene žene Banja Luka

TRGOVINA ŽENAMA

I Stanje u BiH

Zaustavljanjem rata u BiH 1995. godine, tokom kojeg su hiljade žena i djevojčica bile izložene silovanju i drugim oblicima seksualnog nasilja, nasilje nad ženama nije prestalo. Ropstvo i drugi oblici seksualnog nasilja nastavljani su kroz trgovinu ženama i djevojčicama radi prisilne prostitucije, što je postalo veliki problem. Prve pojave trgovine ženama i djevojčicama su primijećene pred kraj rata u BiH. Prestankom oružanih sukoba i dolaskom velikog broja stranih vojnika u okviru UN mirovne misije, broj noćnih klubova i stranih državljanke koje su u njima “radile” naglo porastao. Većina barova je otvorena u blizini vojnih baza mirovnih trupa, što ukazuje na to da su strani vojnici bili, ako ne najčešći, ipak najbolji klijenti.⁶⁷

Trgovina ljudima ima i veoma izraženu rodnu karakteristiku. Feminizacija siromaštva i diskriminacija žena u skoro svim segmentima društva u većini zemalja u tranziciji, uključujući i BiH, glavni je uzrok postojanja “osjetljive” ženske populacije. Žene i djevojke je u tim okolnostima lako namamiti u lance trgovine iz kojih se izlazi veoma teško i sa trajnim posljedicama na fizičko i mentalno zdravlje žrtava. Sve žrtve trgovine ljudima u BiH, identifikovane od strane lokalne policije, međunarodnih policijskih snaga (ranije IPTF, a od početka 2003. godine EUPM) ili nevladinih organizacija su žene. Počinioci djela trgovine ljudima, podvođenja ili držanja u ropskom položaju, u onim slučajevima koji su do sada procesuirani, bili su muškarci, mada ima slučajeva da žrtve trgovine navode da su ih regrutovale žene. Ipak, podaci pokazuju da su te žene obično i same bile žrtve trgovine ljudima.

II Uzroci trgovine ljudima u BiH

Razlozi zbog kojih je trgovina ženama, međunarodna ali i unutrašnja, naglo doživjela ekspanziju u BiH su slijedeći:

- raspoređivanje stranih mirovnih trupa bez prethodne gender-senzibilne edukacije, što je otvorilo dobro “tržište” u BiH;
- imunitet pripadnika SFOR-a i IPTF-a od krivičnog gonjenja u BiH, te nedostatak gonjenja i sankcionisanja u zemljama iz kojih pripadnici ovih trupa dolaze;
- diskriminacija žena koja je prisutna u svim oblastima društva, a naročito žena pronađenih u prostituciji;
- nedostatak odgovarajućih zakona ili postojanje neodgovarajućih kaznenih odredbi, te neusklađenost entitetskih i državnih propisa;
- “propusnost” državnih granica;
- nedostatak vladavine prava općenito, što otvara mogućnost organizovanja ilegalnog biznisa koji uključuje seksualno nasilje nad ženama, bez opasnosti da će bilo ko zbog toga biti odgovarajuće kažnjen;
- čvrste mreže organizovanog kriminala i nedostatak jasne strategije za borbu protiv organizovanog kriminala;

⁶⁷ Neki domaći NVO-i izvještavaju da su 50% klijenata stranci, uglavnom vojnici SFOR-a. Prema podacima IPTF-a, taj procenat je manji i kreće se oko 30%. Ipak, procjenjuje se da najmanje 70% cijelog profita dolazi od stranaca, koji plaćaju veće cijene za “usluge” i troše više novca u barovima od domaćih. *Trafficking in Human Beings in Southeastern Europe: Current Situation and Responses to Trafficking in Human Beings in Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, The Federal Republic of Yugoslavia, The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Moldova, Romania; Report by Barbara Limanowska, supported and published by UNICEF/UNOHCHR/OSCE-ODIHR, 2002; str. 64 i 65*

- vrlo rasprostranjena korupcija u BiH društvu;
- veliki broj raseljenih porodica, a naročito žena koje su poslije rata ostale kao “hranioci” porodice i to u veoma teškom, post-ratnom ekonomskom stanju.

BiH se nalazi na međunarodnoj, “Balkanskoj ruti” trgovine ljudima. Iako se inicijalno pojavila zbog raspoređivanja međunarodnih vojnih i policijskih trupa, lokalni “trgovci” su trgovinu ljudima veoma brzo prepoznali kao unosan biznis i uvezali su se u mrežu međunarodnog kriminala. Prema podacima Misije Ujedinjenih Nacija u BiH (UNMIBH), zaključno sa oktobrom 2002 g. sumnjalo se da postoji 227 noćnih klubova i barova širom BiH koji su umiješani u trgovinu ljudima. Podaci kojima raspolažu nevladine organizacije (NVO) govore o broju od 2000 žena i djevojaka iz bivšeg Sovjetskog Saveza i Istočne Evrope koje prisilno rade u bosanskohercegovačkim bordelima. Međunarodna organizacija za migracije (IOM), koja je organizovala privremeni smještaj i dobrovoljni povratak u domovinu za 498 žrtava trgovine iz BiH u periodu od avgusta 1999 g. do oktobra 2002 g., registrovala je čak i trinaestogodišnje žrtve.⁶⁸

III Trgovina ženama iz BiH i unutar BiH

U BiH je ekonomska situacija, i 8 godina nakon prestanka rata, još beznadežna. Posljedice toga naročito disproporcionalno pogađaju žene. Kako pokazuje UNDP Izvještaj o humanom razvoju iz 2003. godine – Milenijumski razvojni ciljevi, iako u strukturi stanovništva žene učestvuju sa 50,4% i čine 60% radno sposobnog stanovništva, na tržištu rada učešće žena je samo 37%, što je najniže u zemljama jugoistočne Evrope. U takvoj situaciji, siromaštvo disproporcionalno pogađa žene, koje su jedna od četiri kategorije koje su u najvećem riziku od padanja u siromaštvo.⁶⁹

Mladi naročito nemaju velikog izbora ili velikih mogućnosti kada je u pitanju zapošljavanje. Izvještaj o humanom razvoju UNDP-a iz 2000. godine – Mladi, pokazao je da bi 62% mladih napustilo BiH kad bi im se ukazala prilika i otišlo živjeti u razvijene zemlje.⁷⁰ Ovo je, potencijalno, vrlo rizična skupina kada se radi o trgovini ljudima.

Zbog teške ekonomske situacije i nepostojanja mogućnosti za zapošljavanje, što naročito pogađa žene, zbog velikog broja raseljenih lica, vrlo prisutnog nasilja u porodici i, općenito, diskriminacije koja žene pogađa u svim oblastima života, BiH je postala i zemlja porijekla žrtava. Neki podaci pokazuju da su žene i djevojke, namamljene lažnim oglasima kojima se nudilo zaposlenje, postajale žrtve trgovine i prodavane unutar BiH, ali i u Grčku, Tursku, Italiju, Albaniju ili Izrael. NVO-i učestalo počinju izvještavati i o unutrašnjoj trgovini, žrtve koje su u najvećem broju maloljetnice⁷¹.

⁶⁸“Iznevjerene nade - trgovina ženama i djevojkama u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini u svrhu prostitucije”, Izvještaj Human Rights Watch, Novembar 2002 g., Vol. 14, No.9 (D) (kratki sažetak na bosanskom jeziku), Dostupno on-line: www.hrw.org

⁶⁹ Ostale tri kategorije su: ruralno stanovništvo, raseljene osobe i obrazovno siromašne osobe. Vidjeti: World Bank, Poverty Assessment in BiH 2003, ii.

⁷⁰ Izvještaj o humanom razvoju BiH 2000 – mladi, str. 35. Anketa je pokazala da bi 39% žena migriralo zbog niskog životnog standarda, 21% zbog nedostatka ikakve perspektive, 17% zbog nezaposlenosti, a 14% zbog daljeg školovanja.

⁷¹ J.N. je djevojčica stara 14 godina koja je na prevaru odvedena iz kuće u jednom selu u zapadnoj Bosni. Bila je zatočena u jednom gradiću u zapadnoj Hercegovini i primoravana je na rad i prostituciju od 4 sata poslije podne do 4 sata ujutro. Na njeno traženje da stupi u kontakt sa ocem bila je zlostavljana od strane ženske osobe koja ju je kidnapovala. U skloništu organizacije La Strada je došla izgladnjela i izmorena i ostala 4 mjeseca. Prvih 10 dana boravka u skloništu je spavala i budila se samo da jede. Osoblje La Strade je kontaktiralo Ministarstvo za ljudska prava, Unicef, UN odjel za ljudska prava kao i Centar za socijalni rad Kantona kojem djevojčica pripada. Nijedna institucija i organizacija nije mogla da pruži konkretnu pomoć ovoj djevojčici. Ova djevojčica vraćena je kući, u jednu patrijahalnu sredinu u kojoj je osuđena na prezir i osudu jer žena nosi dio krivice za ono što su joj drugi uradili.

Problem unutrašnje trgovine ljudima u BiH sada je, uglavnom, u fokusu interesovanja samo NVO-a koje sve više upozoravaju na povećan broj “domaćih” žrtava i kolaps sistema putem kojeg bi te žrtve trebale dobiti neophodnu pomoć, kao npr. službe socijalnog rada. Iako je pomoć međunarodne zajednice i u ovom dijelu od izuzetne važnosti, veoma je važno da programi pomoći i pružanja usluga kad je u pitanju trgovina ljudima budu “u vlasništvu” domaćih vlasti i NVO-a. Međunarodne organizacije i agencije tome trebaju pomoći, ali ne i pokupiti sva donatorska sredstva koja bi bila namijenjena pružanju direktnih usluga, jer je to samo kratkoročna investicija. Umjesto toga, država treba u saradnji sa NVO sektorom kreirati planove i programe pomoći žrtvama i istovremeno raditi na jačanju sveukupnog sistema, što bi dugoročno bilo mnogo značajnije za iskorjenjivanje uzroka unutrašnje trgovine ljudima i za pružanje odgovarajuće pomoći žrtvama. Međunarodna zajednica bi trebala biti uključena u podršku takvom opsežnom programu akcije.

IV Pravna situacija

Pozitivni propisi u BiH, na državnom i entitetskom nivou, sadrže odredbe koje zabranjuju trgovinu ljudima, iako se rješenja na ova tri nivoa razlikuju.

Ustav BiH iz 1995. g., član 2 stav 1, propisuje obavezu BiH i oba entiteta na “obezbjedenje najvišeg nivoa međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda”, a član 3 stav 3b propisuje da će “opšti principi međunarodnog prava biti sastavni dio zakona Bosne i Hercegovine i entiteta”. Takođe, član 2 stav 3b i 3c propisuju da sva lica koja se nalaze na teritoriji BiH imaju “pravo da ne budu podvrgnuti mučenju ili nehumanom i ponižavajućem tretmanu ili kažnjavanju” i “pravo da ne budu zatočeni u ropstvu ili služenju i da ne obavljaju prinudni ili prisilni rad”.⁷²

U BiH ne postoji jedinstven i poseban zakon protiv trgovine ljudima, već su odredbe protiv trgovine ljudima ugrađene u novi Krivični zakon BiH (KZ BiH). Ovaj zakon, u glavi XVII naslovljenoj kao *Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom*, predviđa slijedeća krivična djela: zasnivanje ropskog odnosa i prevoz osoba u ropskom odnosu (čl. 185), trgovina ljudima (čl. 186), međunarodno vrbovanje radi prostitucije (čl. 187), nezakonito uskraćivanje identifikacijskih dokumenata (čl. 188) i krijumčarenje osoba (čl. 189). Ova krivična djela se gone po službenoj dužnosti.⁷³ Trgovina ljudima je definisana u skladu sa UN Protokolom za suzbijanje, sprečavanje i kažnjavanje trgovine ljudima, naročito ženama i djecom (UN Protokol), koji je BiH ratifikovala zajedno sa UN Konvencijom protiv transnacionalnog organizovanog kriminala 27. marta 2002. godine.

Krivični zakon FBiH (KZ FBiH) ne predviđa trgovinu ljudima kao posebno krivično djelo, ali sadrži odredbe koje se odnose na posljedice trgovine ljudima i to: otmica (čl. 180), prinuda (član 185), protupravno lišenje slobode (član 179), prinuda na obljudu (član 206) i navođenje na prostituciju (član 210).⁷⁴

Važeći Krivični zakonik RS (KZ RS), u Glavi XIX: Krivična djela protiv polnog integriteta, predviđa trgovinu ljudima radi vršenja prostitucije (član 198). Krivično djelo se goni po službenoj dužnosti i u zavisnosti od kvalifikacije djela zapriječena je kazna zatvora u rasponu od šest mjeseci do dvanaest godina, što je maksimalna kazna za ovo krivično djelo ukoliko je izvršeno prema djetetu ili licu mlađem od 21 godine.⁷⁵ Međutim, definicija ovog krivičnog djela je u suprotnosti sa definicijom u KZ BiH i definicijom UN Protokola.

⁷² Ustav BiH, Aneks 4, Dejtonski mirovni sporazum, 14. decembar 1995. g.

⁷³ Krivični zakon BiH je nametnuo Ured Visokog predstavnika za BiH u januaru 2003. godine. Dostupno on-line: www.ohr.int

⁷⁴ Krivični zakon FBiH, Službene novine FBiH, Broj 36, Sarajevo, 2003. g. (verzija na bosanskom jeziku).

⁷⁵ Krivični zakonik RS, Službeni glasnik RS, Broj 49, Banja Luka, 2003. g.

Dakle, iako nisu sasvim zadovoljavajuće, entitetski zakoni su omogućavali da se počinioci svih krivičnih djela u vezi sa trgovinom ljudima gone i adekvatno kazne. Na žalost, krivične prijave su podnošene uglavnom zbog djela posredovanje u prostituciji i obično su izricane minimalne kazne. Osim toga, neusklađenost propisa na entitetskim i državnim nivoima, dodatno otežava situaciju jer zbog toga postoje “problemi nadležnosti institucija i nejasni mehanizmi podnošenja krivičnih prijava za trgovinu ljudima”.⁷⁶

S druge strane, nije bilo adekvatnog gonjenja korumpiranih službenika koji svojim djelovanjem ili nedjelovanjem pomažu trgovcima,⁷⁷ a i sami iz toga izvlače koristi. Human Rights Watch je u izvještaju iz novembra 2002. godine objavio da je takva korupcija prisutna u lokalnoj policiji u BiH, navodeći:

“Neki policajci su primili novac ili dobijali besplatne seksualne usluge od trgovaca i vlasnika barova/javnih kuća u zamjenu za zaštitu. Kao što je već rečeno, drugi su vlasnicima barova/javnih kuća davali informacije o racijama, omogućavajući im da sakriju maloljetnice i žene bez dokumenata. Mali broj policajaca je učestvovao u trgovini ljudima direktno kao vlasnici ili osoblje barova i bordela. Konačno, neke žrtve trgovine ljudima su izjavile da su službenici iz odjeljenja za strance u nekim policijskim stanicama bili uključeni u falsifikovanje dokumenata, olakšavajući trgovinu ljudima. Svjedočenja koja je Human Rights Watch dobio od UNMIBH-a i NVO-a pokazuju da su lokalni policajci koji su uključeni u krivična djela u vezi sa trgovinom ljudima, vrlo rijetko bili suočeni sa disciplinskim ili krivičnim optužbama.”⁷⁸

Slično je izvijestila i Specijalna izvjestiteljica UN-a u izvještaju podnesenom na 59. Sjednici UN Komisije za ljudska prava u Genevi u aprilu 2003. godine.⁷⁹ Ona navodi da je problem korupcije u policiji veoma ozbiljan i kao i to da “bosanska vlada prečesto ignoriše korupciju unutar policije i domaćih vlasti, te samo rijetko istražuje i disciplinski ili krivično goni državne službenike za učešće u trgovini ljudima”.

V Nacionalni plan akcije i saradnja vlasti i nevladinog sektora

Na žalost, iako je još u decembru 2001. godine BiH donijela Nacionalni plan akcije za borbu protiv trgovine ljudima (NAP), u kojem je predvidjela sveobuhvatne mjere za gonjenje trgovaca, zaštitu žrtava i prevenciju, uključujući i zakonodavne mjere, do sada nije došlo do operacionalizacije tog plana u svim predviđenim segmentima.

⁷⁶ Izvještaj sa okruglog stola: “Sprječavanje trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini – Mogućnosti saradnje između nevladinih organizacija i zvaničnih institucija”, Banja Luka, 17. i 18. april 2003. godine koji je organizovala NVO “Udružene žene” Banja Luka

⁷⁷ “Šef i zamjenik šefa policije (u Bijeljini) dobijaju novac i djevojke kadgod hoće i koliko dugo hoće. Šef uniformisane policije zna za ovo i sam je uključen. On određuje patrole – kuda da idu i šta da vide. Trinaest djevojaka žrtava trgovine ljudima je sa fotografija prepoznalo 18 lokalnih policajaca. To je samo iz dva kluba. To je bilo u februaru 2001)” - IPTF unutrašnji istražitelj u intervju za HRW, vidjeti HRW Izvještaj, supra 68, str. 38.

“Lokalna policija je među glavnim korisnicima – to smo dokazali kroz intervju (sa žrtvama trgovine ljudima). Postoje tijesne veze između vlasnika barova i trgovaca ljudima. Žene se nemaju kome obratiti, a policija je glavna korsnička grupa... Lokalna policija ne plaća, ali okreće glavu. To je veoma ozbiljno. Ne znam niti za jedan slučaj policajca koji je suđen zbog toga.” - Celhia de Lavrene, bivša direktorica IPTF STOP tima u intervju za HRW, supra 68

“Došao sam u policijsku stanicu (nakon racije). Vlasnici barova i njihovo osoblje stajali su u hodniku i razgovarali sa policajcima. Rekao sam šefu krivičnog odjela da se žene ne osjećaju sigurno dok se vlasnici barova i njihovi radnici druže sa policijom u hodniku. Žene su morale proći između njih. Tu je nedostajalo svijesti i sigurnosti. Žene su bile potpuno nezaštićene.” - Janet Biley, zamjenik komadanta IPTF Banja Luka u intervju za HRW, supra 68, str. 29

⁷⁸ supra 68, str. 26-27

⁷⁹ Izvještaj Radhike Coomaraswamy, Specijalne izvjestiteljice UN-a o nasilju nad ženama, br. E/CN.4/2003/75/Add.1, februar 2003. godine

Uz pomoć međunarodne zajednice osnovana je Državna komisija za borbu protiv trgovine ljudima (BiH Anti Trafficking Strike Force) koja uključuje Državnu graničnu službu, ministarstva unutrašnjih poslova entiteta i Distrikta Brčko, finansijsku policiju i tužilačke službe. Glavni zadatak of Komisije je istraživanje i gonjenje organizovanih kriminalnih grupa.

Što se tiče zakonskog okvira, unesena je definicija djela u Krivični zakon BiH,⁸⁰ ali ona nije u potpuno u skladu sa UN Protokolom. Ovome bi trebala uslijediti harmonizacija entitetskih krivičnih zakona. Međutim, još zakonski nije adekvatno ili ikako uređeno pitanje zaštite žrtava trgovine ljudima, uključujući efikasnu zaštitu svjedoka ili postupke za konfiskaciju imovine u posebne fondove iz koje bi žrtve mogle dobiti kompenzaciju, naknadu štete ili neophodne usluge.

Nema ni državnog sistema pružanja pravne pomoći, pa jedina pravna pomoć i informacije o pravima koje žrtve dobiju dolazi od nevladinih organizacija. Sistem državne pravne pomoći primjenjuje se samo u krivičnom postupku (*ex officio* odbrane), dok nema nikakvog sistema za građanski postupak. S obzirom na to, ironično, trgovcima ljudima je osigurana profesionalna pravna pomoć u krivičnim postupcima koji se protiv njih mogu voditi, dok ženama žrtvama trgovine takva pomoć nije osigurana za bilo kakve zahtjeve koje mogu imati prema trgovcima, kao naknada štete, izgubljena zarada, i sl. Na ovaj problem je upozorila i Specijalna izvjestiteljica UN-a, navodeći da se žrtve “ne ohrabruju da pokrenu parnične postupke protiv trgovaca”,⁸¹ mada zakonske mogućnosti za to, kakve takve, postoje.

Osim toga, BiH ne preduzima ni druge odgovarajuće mjere radi suzbijanja trgovine ljudima i zaštite žrtava, iako su i te mjere predviđene Nacionalnim planom akcije, kao npr. smještaj i medicinske usluge. Sve usluge žrtvama isključivo pruža IOM i nevladine organizacije kroz svoja skloništa. Iako je vlada predvidjela NAP-om izgradnju skloništa u kojima bi žrtvama bile pružene sve usluge, uključujući i medicinske, do toga još nije došlo. Treba, međutim priznati da je vlada napravila projekat za izgradnju skloništa, ali nije uspjela osigurati finansijska sredstva za tu inicijativu.

Lokalne nevladine organizacije su 2000. g. osnovale mrežu RING za borbu protiv trgovine ljudima⁸². Mreža djeluje u slijedećim tematskim podgrupama: sklonište, javno zagovaranje, pravna pomoć, medicinska pomoć, i prevencija, edukacija i kampanje. Mreža broji 15 organizacija, a tri implementiraju projekte pružanja podrške i privremenog skloništa žrtvama trgovine ženama (Lara Bijeljina, La Strada Mostar i Forum Solidarnosti Tuzla).

Uspostavljanjem jedinstvene državne granične službe duž gotovo cjelokupne granice BiH i obukom kadrova graničnih službenika znatno je poboljšana kontrola prelaska granice. U svim većim gradovima su formirani STOP-timovi lokalne policije za suzbijanje trgovine ljudima kroz saradnju sa Misijom Ujedinjenih Nacija u BiH - UNMIBH, i ovi timovi su sprovodili učestale racije po noćnim klubovima. Međutim, umjesto da te racije rezultiraju progonom trgovaca i pružanjem pomoći žrtvama trgovine ljudima, progonjene su bile žrtve, uglavnom zbog prostitucije koja je u oba bosanskohercegovačka entiteta prekršaj.⁸³ Tako su žrtve reviktimizirane, umjesto da im bude pružena adekvatna pomoć.

⁸⁰ Krivične zakon BiH nametnuo je Visoki predstavnik u BiH, Peddy Ashdown, odlukom iz januara 2003. godine

⁸¹ supra 79

⁸² Članice mreže RING su slijedeće organizacije: La Strada Mostar, Lara Bijeljina, Centar za žene Žar Sarajevo, Budućnost Modriča, Udružene Žene Banja Luka, Žena BiH Mostar, Biro za ljudska prava Tuzla, Medica/Infoteka Zenica, Klub mladih Sunce Zvornik, Forum Solidarnosti Tuzla, Anima Goražde, Žene sa Une Bihać, Most Višegrad, Oaza Trebinje, Žene Ženama Sarajevo.

⁸³ U operaciji “Macro” u martu 2001. godine kjoju su izvela ministarstva unutrašnjih poslova FBiH i RS uz nadzor UNMIBH-a, pronađene su 177 strankinje, a samo je 13 predato IOM-u radi repatrijacije. Od njih su samo 4 imale identifikacione dokumente. Rezultat ove akcije je bio da su 34 strankinje i 8 Bosanki bilo gonjene radi

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH je, u saradnji sa međunarodnom zajednicom i NVO-ima, donijelo Privremeno uputstvo o postupanju sa žrtvama trgovine ljudima.⁸⁴ Ovo Uputstvo propisuje pravila i način postupanja sa žrtvama trgovine kako bi njihova prava bila u potpunosti zaštićena i kako bi im se omogućio tretman koji u obzir uzima dignitet i integritet žrtava. Međutim, problem u implementaciji i primjeni tog Uputstva nastaje zbog neriješenih nadležnosti između različitih nivoa vlasti u BiH. Osim toga, uputstvo se odnosi samo na žrtve međunarodne trgovine ljudima, a ne uzima u obzir i domaće žrtve.

Predstavnice osam NVO iz BiH⁸⁵ su sa Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice BiH potpisale Protokol o razumjevanju u postupanju sa žrtvama trgovine ljudima⁸⁶, kojim su uspostavljeni partnerski odnosi na polju zbrinjavanja žrtava, edukacije i podizanja javne svijesti o problemu trgovine ljudima u BiH.

Iako NAP predviđa da će “Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice i Ministarstvo za Evropske integracije kreirati projekte za prevenciju, obuku i podizanje svijesti” u vezi sa trgovinom ljudima, do danas takvi projekti nisu pokrenuti. Ovo su, međutim, izuzetno važni projekti koji bi umnogome značajno doprinijeli suzbijanju trgovine ljudima. Podizanje svijesti u javnosti u vezi sa ovim problemom je neophodno, i to na način koji ljude, naročito žene, neće zastrašivati da bi odustali od migracije, već koji bi im pružio dovoljno informacija da imaju mogućnost slobodnog odlučivanja uz smanjenje rizika da postanu žrtve trgovine ljudima. Isto tako, projekti trebaju obuhvatiti politike, programe i mjere koje bi se uhvatile u koštac sa uzrocima trgovine, kao što su siromaštvo, nerazvijenost, diskriminacija, korupcija i sl.

---

prostitucije (14 žena je kažnjeno na 15 dana zatvora i deportaciju iz kantona, 19 je kažnjeno sa 400KM novčane kazne i na deportaciju). Prema domaćim izvorima, većina žena uključujući i one protiv kojih je vođen postupak, vratile su se tamo gdje su i pronađene. Vidjeti, Barbara Limanowska, supra 1, pg. 66

⁸⁴ Privremeno uputstvo za postupanje sa žrtvama trgovine, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, broj 01-6341/02, Sarajevo 6. septembar 2002 g.

⁸⁵ Nevladine organizacije koje su potpisale Protokol su WDC La Strada BiH Mostar, Lara Bijeljina, Žene BiH Mostar, Budućnost Modriča, MFS EMAUS Tuzla, Udružene Žene Banja Luka, Žene sa Une Bihać i Unija ŽAR Sarajevo.

⁸⁶ Protokol o razumijevanju sa nevladinim organizacijama za primjenu privremenog uputstva za postupanje sa trgovanim osobama, 9. septembar 2002 g.

POLOŽAJ ŽENA SA ONESPOSOBLJENJIMA
(Član 1, 2, 5, 10, 11, 12 CEDAW i
Opšta preporuka br. 18)

Konsultantica: Belma Goralija

Članice Radne grupe:

CIOO, Tuzla

Lotosice, Tuzla

Centar za samopouzdanje, Sarajevo

Udruženje distrofičara, Doboj

Savez paraplegičara i oboljelih od dječije paralize, Sarajevo

Udruženje paraplegičara, Doboj

I Uvod

Sve osobe sa onesposobljenjem u Bosni i Hercegovini, bez obzira na spol, suočene su danas sa brojnim preprekama u ostvarivanju ljudskih prava, te široko rasprostranjenom diskriminacijom u svim sferama života.

U BiH, nažalost, još uvijek vladaju stare predrasude, prema kojima osoba sa onesposobljenjem ima ulogu "bolesnika kome je potrebno pomoći i od koga se ne može očekivati nikakva aktivna uloga u društvu. Osobe sa onesposobljenjem uglavnom borave ili zatvorene u svojim kućama, ili u velikim bolničkim institucijama. Time su izolovane od stvarnog svijeta, "zaštićene" u svojim getima. Ali, i društvo je zaštićeno od njih, jer ovakva segregacija omogućava izbjegavanje odgovornosti države da pruži adekvatnu brigu i da zaštiti ljudska prava ovih osoba. Zapravo, o ljudskim pravima se niti ne govori. Čak i u mjeri u kojoj se ljudska prava osoba sa onesposobljenjem i spomenu, diskriminacija tih osoba se smatra problemom porodice, a nikako pitanjem kojim se treba baviti država.

II Položaj žena sa onesposobljenjem

Posljedice ovakve diskriminacije su naročito zabrinjavajuće za žene. Iako, formalno-pravno, žene sa onesposobljenjem nisu onemogućene uživati sva zakonima garantovana prava kao i ostali građani/ke u BiH danas, to u praksi nije slučaj. Naprotiv, žene sa onesposobljenjem danas su najranjivija, najzapostavljena i najobespravljena kategorija u našem društvu.

Žene sa onesposobljenjem su decenijama zanemarivane u BiH. Ne postoji nikakva baza podataka o broju osoba sa onesposobljenjem, pa tako ne postoje niti podaci o broju žena sa onesposobljenjem. Do danas još niko nije izvršio bilo kakvo istraživanje ili analizu sa gender pristupom u ovoj oblasti. Međutim, iako nema zvaničnih podataka, jasno je gotovo sa da njihov broj nije zanemariv. Ovo posebno zbog posljedica nedavno završenog rata u BiH u kojoj su kao civilne žrtve u velikoj mjeri stradavale žene.

Mnoge djevojke i žene sa onesposobljenjem nalaze se u položaju ovisnosti o drugima, najčešće članovima svoje porodice. Zbog ovoga one su veoma izložene riziku trpljenja raznovrsnih oblika nasilja, uključujući psihičko, verbalno i seksualno.

III Nasilje nad ženama sa onesposobljenjem

Teškom položaju žena sa onesposobljenjem u BiH umnogome doprinose i tradicionalna, konzervativna stajališta o ulozi žene u društvu i porodici uopšte. Naime, od žene se, prije svega, očekuje da bude majka, odnosno da rađa i vodi računa o djeci, kući, te da radi i bude podrška svima. Ukoliko iz nekog razloga, žena nije u stanju da ispuni sve te obaveze, ona se smatra nekompletnom. Ovakve predrasude u odnosu na njih postoje i ako su rođene sa nekim oblikom onesposobljenja i ako ga kasnije steknu, čak i ako se to desilo zbog saobraćajne nezgode ili druge povrede. Zabrinjavajuće je i to da su žene sa onesposobljenjima, kao posljedica nemogućnosti da se ispuni društvena uloga žene kao majke ili domaćice, izložene često psihičko i fizičko zlostavljanje. Naravno do podataka o ovim slučajevima je jako teško doći.

Istovremeno, zbog konzervativnog odgoja i uvriježenog stava u društvu o ulozi žene, one same osjećaju krivicu zbog posljedica svog fizičkog stanja. Ne žele o tome razgovarati, smatrajući da baš zbog onesposobljenja više nemaju nikakva prava i trebaju da trpe sve što im se događa.

U velikom broju slučajeva, one nisu u mogućnosti samostalno zarađivati za život, te su ekonomski ovisne o svojim muževima ili drugim muškim članovima porodice. S druge strane, ovakvom bezizlaznom položaju žena žrtava nasilja doprinosi umnogome i nepostojanje specifično pristupačnih sigurnih kuća, odnosno skloništa, kao i nepostojanje informacija o njihovom radu uopšte među ovom populacijom.⁸⁷

U posljednje vrijeme, počelo se više i otvorenije govoriti o problemima nasilja nad ženama. Na žalost, o problemu nasilja i zlostavljanja žena sa onesposobljenjem u društvu se čak i ne razgovara. Iako postoje udruženja osoba sa onesposobljenjem, unutar njih ne postoje osobe koje bi bile u stanju pružiti bilo kakvu psihološku pomoć ženama sa onesposobljenjem koje su žrtvama nasilja u porodici. Istovremeno, žene sa onesposobljenjem nisu ni uključene u projekte koje organizuju različite NVO-e za zaštitu i promociju ženskih prava. Također, ne postoji niti jedno odjeljenje pri nekoj državnoj instituciji, pa čak ni u sektoru zdravstva koje se bavi pitanjem nasilja nad ženama sa onesposobljenjem i one se jednostavno nemaju kome obratiti za pomoć. Dakle, shvatanje da svi imamo jednaka prava na dostojan život još nije dovoljno razvijeno kako u društvu u cjelini, tako ni u okviru ove populacije. Tužna je stvarnost da su žene sa onesposobljenjem dvostruko diskriminirane: kao osobe sa onesposobljenjem i kao žene, te da su potrebe žena sa onesposobljenjem koje su i žrtve nasilja zanemarene na svim nivoima.

Kada se govori o ženama sa onesposobljenjem uglavnom se misli na neko od fizičkih onesposobljenja, dok su mentalna onesposobljenja, uključujući retardacije i sl. zapostavljena. Ovo cijelu grupaciju čini još ranjivijom kategorijom i podložnom svim oblicima nasilja. U pravilu, žene sa onesposobljenjem žive sa svojom porodicom i u potpunosti ovise o njihovoj brizi i njezi.⁸⁸

Žene sa nekim oblikom mentalne retardacije često su objekat seksualnog zlostavljanja, čak i od strane članova svoje porodice. O pokušajima silovanja, ili izvedenim silovanjima nad ženama sa onesposobljenjem javno se ne govori, niti postoje evidencije o broju ovakvih slučajeva. Ali to ne znači da toga nema. To je tako djelimično i zbog toga što porodice ne prijavljuju takve slučajeve policiji zbog lične "sramote". Osim toga, ove žene baš zbog svog onesposobljenja često nisu u stanju niti shvatiti niti prijaviti izvršeno nasilje. Čak i ako se prijave takvi slučajevi, zvanični odgovori na to su često limitirani nedostatkom kompetentnog i obučenog osoblja o specifičnim situacijama žena sa onesposobljenjem koje su žrtve silovanja ili drugog oblika seksualnog nasilja, a nema obuka ili programa senzibilizacije policije ili medicinskih radnika.

IV Zdravstvena zaštita žena sa onesposobljenjem

Žene sa onesposobljenjem imaju velike teškoće u pristupu zdravstvenim ustanovama, kao i informacijama iz ove oblasti. Ovo se prije svega odnosi na fizičku nepristupačnost objekata koji pružaju zdravstvene usluge: bolnice, domovi zdravlja, ambulante i sl. Također, problem je i nepostojanje posebno prilagođene opreme, naročito u ginekološkim ambulanama. Pri

⁸⁷ Žena kojoj je onesposobljenje nastupilo nakon poroda ispričala je svoj život sa mužem nasilnikom, koje se tek pogoršalo nakon uspostavljanja njene dijagnoze. Za sve svoje neuspjehe i loše odluke u životu krivio je ženu. S vremenom je počeo da pije, fizički i psihički je zlostavlja do te mjere da žena nije smjela da govori dok joj on ne postavi pitanje. Ona je sve trpjela zbog djece i ekonomske ovisnosti o njemu. Kada je potražila pomoć porodice, odgovoreno joj je da trpi i bude sretna što o njoj neko brine, jer ako se razvede ostaće i bez djece i sredstava za život. Kada je konačno smogla hrabrosti i napustila muža, njena porodica je odbijala svaki kontakt sa njom "jer ih je osramotila".

⁸⁸ Ne tako davno sve novine su pisale o 30 godišnjoj djevojci koja ima mentalno oboljenje. Naime, ona već godinama živi zaključana u sobi sa zazidanim prozorima, bez grijanja, a struja joj je uvedena tek prije par mjeseci. Ova djevojka ne izlazi nigdje iz te sobe i zbog nekretanja već joj je započeo proces atrofije mišića nogu tako da jedva stoji. Kada su pitali majku zašto djevojka živi u takvim uslovima, odgovorila je da je to zbog djevojičine lične sigurnosti.

tome treba imati u vidu da su žene sa onesposobljenjem suočene, uz neke specifičnosti, sa zapravo potpuno istim problemima u oblasti zdravlja i reprodukcije kao i sve druge žene. Zbog propusta zdravstvenog sektora da se pozabavi reproduktivnim zdravljem žena sa onesposobljenjem može, u krajnjem slučaju, doći i do steriliteta brojnih žena iz te grupacije.

Zbog neredovnih ili nikakvih kontrola, smanjena je mogućnost otkrivanja raka u početnoj fazi, kao npr. raka dojke u operabilnoj fazi, kada rezultati mogu biti odlični. Svi mamografi su smješteni u nepristupačnim ordinacijama i nedostupni ženama sa onesposobljenjima. Na žalost, ne postoji nikakva evidencija koja bi mogla pokazati na nivo kancerogenih oboljenja ovih žena.

Posebno je zabrinjavajuće što se žene sa onesposobljenjem susreću i sa predrasudama ljekara i drugih medicinskih radnika/ca prema njima. Naime, ljekari čak pokazuju strah i nelagodu kada dođu u kontakt sa ženama sa onesposobljenjem, naročito u manjim sredinama.

Slično tome, mnogi ljudi, a među njima su i zdravstveni radnici, ne posmatraju žene sa onesposobljenjem kao seksualno aktivne žene, žene koje žele i mogu rađati i podizati djecu. U BiH ne postoje savjetovaništa za trudnoću i reproduktivno zdravlje za žene sa onesposobljenjem. Žene uglavnom koriste iskustva drugih žena koje su iznijela trudnoću ili koriste informacije iz inostranstva. Isto tako, za majke sa onesposobljenjem ne postoje službe koje bi im pružale pomoć pri odgoju djece. Majke sa onesposobljenjem su upućene na svoju porodicu ili moraju zaposliti nekoga za čiji angažman same moraju izdvajati sredstva. Položaj žena sa onesposobljenjem koje žive na selima još je gori.

Ne postoje strategije ili aktivnosti državnih institucija niti zdravstvenih ustanova koje uzimaju u obzir specifične potrebe u oblasti zdravstva za mlade djevojke i žene sa onesposobljenjem. Na žalost, zbog ovoga ove žene ne dobivaju ni osnovnu zdravstvenu uslugu neophodnu za svaku ženu ili djecu.

V Ekonomski položaj žena sa onesposobljenjem

Žene sa onesposobljenjem imaju nikakav ili veoma nizak stepen obrazovanja i to se direktno ogleda u njihovoj ekonomskoj slabosti i ovisnosti o drugima. Najvećim dijelom uzroko ovom je to što su školske ustanove gotovo u potpunosti nepristupačne, tako da sva djeca koja imaju neko fizičko onesposobljenje ne mogu pohađati školu.⁸⁹

Međutim, i ovdje je situacija za djevojčice dodatno teža. Tradicionalna, konzervativna sredina u BiH umnogome doprinosi da, naročito u ruralnim sredinama, u porodicama sa više djece djevojčice mnogo češće ostaju kući radi obavljanja kućnih poslova, a dječaci idu u školu. Kada se radi o djevojčici sa nekim fizičkim onesposobljenjem, poredeći sa dječakom sa istim problemom, gotovo u pravilu porodica podržava dječaka, a djevojčicu ne.

Gotovo je identična situacija i prilikom zapošljavanja. Čak i kada su žene sa onesposobljenjem u mogućnosti da se zaposle u formalnom sektoru, one su često izložene

---

⁸⁹ Poznat je primjer djevojčice čiji je otac poginuo u ratu, a ona sama je ranjena i za kretanje koristi kolica., a intelekt, govor, sluh i vid su potuno očuvani. Kada je djevojčica završila Osnovnu školu i trebala nastaviti sa školovanjem jedini izbor je bila škola za slijepu i slabovidnu djecu. Zasto? Zato što djevojčica živi u dijelu grada gdje nema srednje škole sa izgrađenim pristupom, a ova škola ima pristup za kolica i organizovan prevoz od kuće do škole. Ovaj slučaj je jedan od pozitivnijih, jer je ova djevojčica barem završila nižu školu, dok se veliki broj djece koja su ranjena tokom rata zaustavio na onom nivou obrazovanja na kojem je bio prije ranjavanja. Da bi se mogli dalje školovati, problemi koje trebaju riješiti roditelji za školovanje djece su jako veliki tako da velika većina odustaje od daljeg školovanja.

dvostrukoj diskriminaciji, što je slučaj i u drugim sferama javnog života. Ovo objašnjava zašto žene sa onesposobljenjima ostaju među najsiromašnijim grupama u društvu.

Ovo dalje znači da žene sa onesposobljenjima ostaju ovisne o tuđoj podršci i pomoći, bilo porodice ili muža, zbog čega su često u poziciji da trpe i eventualno nasilje, a sve u svrhu pukog preživljavanja. Na žalost, kao i u drugim segmentima, tako ni o ovme ne postoje podaci. Ovo ponovo potvrđuje ignorantski odnos nadležnih institucija države o osobama sa onesposobljenjima, a naročito ženama iz te grupe.

ZDRAVSTVENA I REPRODUKTIVNA PRAVA
(Član 12 Konvencije o ukidanju diskriminacije žena i
Opšta preporuka br. 24)

Autor:

Global Rights

I   Uvod

Reproduktivno zdravlje i planiranje porodice dio su sistema primarne zdravstvene zaštite. Primarna zdravstvena zaštita pokriva i pristup kontracepcijskim sredstvima, pre-natalnu zaštitu i usluge prevencije i tretmana seksualno prenosivih bolesti. Sekundarna zdravstvena zaštita pokriva teže prenosive bolesti (npr. HIV), maligna oboljenja (npr. rak) i tretman trudnica sa posebnim potrebama..

Kao i u drugim sektorima, rata je imao teške posljedice na mogućnost zdravstvenog sistema da odgovori na potrebe stanovništva, a posebno da pruži odgovarajuće usluge na nivou primarne zdravstvene zaštite.⁹⁰ To direktno utječe na ljudska prava žena i njihov pristup odgovarajućoj zdravstvenoj zaštiti. Izvještaj koji je naručila Međunarodna organizacija rada (ILO) ukazuje na značajan pad nivoa zdravlja kod žena, proizašao iz generalno loših životnih uslova u toku rata, prekida u pružanju redovnih usluga zdravstvene zaštite, i povećanja nedostataka u ishrani.⁹¹ “Prema izvještajima, generalno loš zdravstveni status trudnica povezuje se sa povećanjem stope smrtnosti majki, i stope smrtnosti dojenčadi od 25-30%. Loš zdravstveni status žena navodi se i kao uzrok stalnih onesposobljenja i prijevremenih poroda. Informacije ukazuju na to da žene u zabačenijim krajevima, kao rezultat stresa, neadekvatne zdravstvene zaštite i loše ishrane, pokazuju znakove prijevremenog starenja.”⁹² Otprilike 29% te populacije ima neku vrstu ginekoloških komplikacija.⁹³

Agencija za ispitivanje javnog mnjenja *Prism Research* otkrila je da 30% ispitanica za plaćanje socijalnog i zdravstvenog osiguranja ovise o poslodavcu supruga. Manjem broju osiguranje plaća njihov poslodavac. Zdravstveno osiguranje za nezaposlene plaćaju zavodi za zapošljavanje (pod uslovom da su registrirane). Otprilike 6% ispitanica socijalno i zdravstveno osiguranje plaćaju same. Preko 17% ispitanica nemaju nikakvo zdravstveno osiguranje. U starosnoj grupi iznad 50 godina, kod žena na selu i žena koje imaju samo osnovno obrazovanje, ova brojka raste do nekih 25%.⁹⁴

Nasilje u porodici je još jedno pitanje značajno za zdravlje žena. Studija IRC-a u Goraždu pokazala je da je nasilje u porodici “ozbiljan problem javnog zdravstva... protiv kojeg se teže boriti, s obzirom na tabu koji ga okružuje i nivo prihvatanja (ili možda rezigniranosti) među... ženama.”⁹⁵

II   Zakonski propisi

Važeći zakoni o zdravstvenoj zaštiti u oba entiteta, generalno govoreći, nemaju pristup zdravstvenoj zaštiti koji pokazuje osjetljivost prema pitanju spola. Principi na kojima se temelje zakoni o zdravstvu su univerzalnost, kontinuiranost, pristupačnost i potpunost pristupa primarnoj zdravstvenoj zaštiti, namjenski pristup specijalističko-konsultativnom i

---

⁹⁰ Izvještaj Evropske komisije i Svjetske banke kaže da je 35-50% zdravstvene infrastrukture uništeno ili oštećeno, i da je došlo do pada u broju aktivnih zdravstvenih radnika od 40-50%. *Bosnia and Herzegovina, The Priority Reconstruction Program: Achievements and 1998 Needs* (april 1998.), str. 33.

⁹¹ *Post-conflict Bosnia and Herzegovina: Integrating women's special situation and gender perspective in skills training and employment promotion programmes*, Martha Walsh (Međunarodna organizacija rada, juni 1997.), str. 19-20.

⁹² Id.

⁹³ Id.

⁹⁴ *Women in the BiH Economy: Current Status and Future Strategies, The Socio-Economic Status of Women in BiH – Final Report of Survey Findings*, Prism Research (decembar 1998.), str. 17.

⁹⁵ *Reproductive Health Assessment and Health Education Project Gorazde, Bosnia and Herzegovina*, juli-decembar 1997, International Rescue Committee, Gorazde, Dana Tilson, predavač za područje reproduktivnog zdravlja i Dr. Carmen Maroto Camino, koordinator za zdravstvo (anketa 249 žena starosti od 19 do 50 godina iz Goražda, i 13 mjesta i sela u Goraždanskom kantonu), str. 5.

bolničkom liječenju.⁹⁶ Međutim, u pristupu zdravstvenoj zaštiti jednakost spolova nije ustanovljena kao princip. S druge strane, međunarodni dokumenti i ustavni okvir obavezuju državu i njene administrativne jedinice da uklone diskriminaciju žena u pristupu uslugama zdravstvene zaštite tokom cijelog života, posebno u području planiranja porodice, trudnoće, poroda i postporođajne njege.

Postojeći zakoni utvrđuju zdravstvenu zaštitu za sve građane, garantujući univerzalnu pokrivenost primarnom zaštitom. U praksi, međutim, osigurani samo oni koji su legalno zaposleni, tj. kod nadležnih vlasti registrovani kao uposlenici i za koje poslodavac uplaćuje zdravstveno osiguranje. Ovo stvara dodatne probleme za žene koje poslodavci ne registruju kao uposlenice.

Prije rata je primarna zdravstvena zaštita bila besplatna. Sistem zdravstvene zaštite u oba entiteta u BiH reorganiziran je tako da su usluge i plaćanje na nivou kantona (FBiH), odnosno opština (RS). Shodno tome, cijene i usluge vriraju ovisno o resursima na datom mjestu. Isto tako, žene sada jednim dijelom plaćaju dijagnostičke i preventivne preglede koji nisu u vezi sa trudnoćom, uključujući i, npr., Papa-test i kolposkopija koji su neophodni za rano otkrivanje cervikalnog kancera.⁹⁷

III Pobačaj i preventivna zdravstvena zaštita

Pobačaj je u oba entiteta legalan na osnovu Zakona o pobačaju iz 1963. i 1973., i može se izvršiti u domovima zdravlja do desete sedmice trudnoće. Žena ima pravo odlučiti da li će izvršiti pobačaj ili ne. Nakon deset sedmica, pobačaj se može izvršiti ako postoji osnovana prijetnja po život ili zdravlje majke ili fetusa, ali je potrebna posebna saglasnost stručne komisije. Međutim, državne klinike počele su naplaćivati pobačaj, što za žene ima ozbiljne implikacije. Pošto kontracepcija nije promovirana na širem osnovu, pobačaj ostaje osnovno sredstvo kontrole rađanja, naročito u manjim mjestima i seoskim područjima.⁹⁸

Prije rata, jedan od vodećih uzroka smrtnosti žena bio je rak dojke.⁹⁹ Sada je rak grlića materice ozbiljan problem, posebno zabilježen pri istraživanju stanja među raseljenim ženama. Prije rata se Papa-test redovno obavljao. To se dramatično promijenilo, posebno u manjim mjestima, gdje domovi zdravlja nemaju ni odgovarajuće osoblje, ni opremu za takve usluge. Prema izvještaju IRC-a Goražde, kantonalna bolnica nema opremu za Papa-test ili kolposkopiju, niti osoblje obučeno za te testove. Pacijentice u Goraždu daju uzorak tkiva koji se šalje u Sarajevo na analizu. Međutim, to se radi samo za pacijentice kod kojih postoji rizik od maligniteta, i mora se obavljati na lični trošak.¹⁰⁰

U BiH skoro da uopće nema posebnih usluga za probleme i zaštitu žena u menopauzi. Isto tako, nizak posljeratni nivo preventivne zdravstvene zaštite i nedostatak pažnje prema posebnim potrebama žena, izlaže starije žene riziku da se oboljenja kao što su rak dojke i rak grlića materice neće otkriti u ranoj fazi.¹⁰¹

⁹⁶ Član 10 Zakona o zdravstvenoj zaštiti FBiH.

⁹⁷ Više o ovome vidjeti u: Izvještaj nevladinih organizacija o ljudskim pravima žena u BiH, IHRIG i grupa nevladinih organizacija u BiH, 1999.

⁹⁸ Id.

⁹⁹ Id.

¹⁰⁰ IRC Gorazde, vidi gore, fn. 96, str. 3. Sa plaćanjem na nivou kantona, dosta je teško ženama iz jednog kantona da usluge u drugom kantonu plaćaju. Bolnica je ove godine trebala biti renovirana, uz međunarodnu pomoć, i očekivalo se da će se instalirati oprema za otkrivanje raka.

¹⁰¹ Id.

IV HIV/AIDS seksualno prenosive bolesti

U BiH je prvi slučaj AIDS-a registriran 1986., a 1989. registrirana je prva HIV-pozitivna osoba. Do kraja 2002., ukupni broj registriranih osoba zaraženih AIDS-om dostigao je 52, od kojih je 42 preminulo.

Osobe koje imaju HIV/AIDS, još ne mogu u BiH dobiti odgovarajuću medicinsku zaštitu, uključujući kvalitetnu dijagnostiku i posebne tretmane, kao što je terapija HAART. Isto tako, ne postoji nikakav poseban zakon u vezi sa HIV/AIDS-om. BiH je usvojila Deklaraciju Ujedinjenih nacija o obavezama u vezi sa HIV/AIDS-om iz 2000., i Deklaraciju jugoistočne Evrope o prevenciji i liječenju HIV/AIDS-a iz 2003., ali u provedbi nije bilo nikakvih značajnijih aktivnosti.

Žene se suočavaju sa različitim preprekama u vezi sa sprječavanjem HIV/AIDS-a i drugih seksualno prenosivih bolesti. One su fizički izloženije, imaju manje mogućnosti da kontrolišu uslove seksualnih odnosa, a često nisu u poziciji koja im omogućava da pokrenu razgovor o kontraceptivnoj zaštiti. Isto tako, iz ekonomskih razloga, prostitucija je u značajnom porastu, a ne postoje odgovarajuće kampanje o sigurnom seksu i riziku od HIV/AIDS-a i drugih seksualno prenosivih bolesti. Trgovina ženama i djevojkama i prisilna prostitucija samo povećavaju problem.¹⁰²

U zaključku se može reći da sistemi i zakoni o zdravstvenoj zaštiti u oba entiteta ne pružaju efikasnu i sigurnu zaštitu žena u pristupu zdravstvenim uslugama, kako to traži Ženska konvencija. Naročito:

- zakoni ne osiguravaju posebnu brigu o zdravstvenim potrebama i pravima žena koje pripadaju ugroženim i vulnerabilnim kategorijama, kao što su izbjeglice i interno raseljene žene, zatim djevojčice i starije žene, žene sa mentalnim onesposobljenjima, žrtve trgovine ili žene u prostituciji;
- nema detaljnih, posebnih mjera ili inicijativa, niti informacija o seksualnom zdravlju usmjerenih na visok rizik kod djevojaka i žena u vezi sa HIV/AIDS-om ili drugim seksualno prenosivim bolestima;¹⁰³
- postojeći zakoni se ne bave visokim rizikom izloženosti seksualno prenosivim bolestima, s kojim se žene suočavaju;
- zakoni se ne bave posebnim potrebama žena u vezi sa zdravstvenom zaštitom, niti diskriminacijom i drugim socio-ekonomskim faktorima koji negativno utječu na zdravlje žena, npr. nasilje nad ženama, seksualno zlostavljanje ili neželjene rane trudnoće;
- nema posebne, gender senzitivne obuke za zdravstvene radnike/ce, da bi mogli otkrivati i tretirati zdravstvene posljedice nasilja koje se zasniva na spolnoj pripadnosti;
- sistemi zdravstvene zaštite koji postoje u nisu zadovoljavajući kad se radi o tretiranju traume i savjetovanja žena u posebno teškim okolnostima, kao što su žene koje su preživjele seksualne zločine u ratu u BiH (usluge ove vrste pružaju samo NVO);
- zakoni ne osiguravaju pravo pacijentima na poptunu informaciju, od osoblja sa odgovarajućom obukom, o opcijama vezanim za pristanak na određene oblike tretmana i istraživanja, uključujući i o mogućim koristima i potencijalnim neželjenim efektima predloženih tretmana i dostupnih alternativa.

¹⁰² Više o trgovini žena i djevojaka može se naći o odjeljku "Nasilje nad ženama i trgovina žena" u ovom Izvještaju u sjeni.

¹⁰³ Zakon o zdravstvenoj zaštiti FBiH sadrži vrlo uopćene odredbe o prevenciji malignih oboljenja, AIDS-a i tuberkuloze, prevenciji i borbi protiv zaraznih bolesti koje se moraju registrirati, obrazovanju o zdravlju i unapređenju zdravstvene kulture (član 8).